

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу
Кафедра туристичного бізнесу

Дипломна робота бакалавра

на тему:

**ПРОСУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ
НА ТУРИСТИЧНИЙ РИНОК УКРАЇНИ**

Виконала: студентка 4 курсу, групи УТ-42
напряму підготовки 6.140103 «Туризм»
Улаєва Д.С.

Керівник: к.г.н., доц. Грицак Ю.П.

Рецензент: к.г.н., доц. Сегіда К.Ю.

Харків – 2016 року

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу
Кафедра туристичного бізнесу

ЗАВДАННЯ ДО ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

Студент 4 курсу

Улаєва Дар'я Сергіївна

Група УТ-42 д/в

Тема дипломної роботи **Просування релігійного туризму
на туристичний ринок України**

затверджена наказом № 0210-05/583 від 12.04.2016 р.

1. Графік виконання робіт:

Назва розділів роботи	Дата закінчення	Відмітка про виконання (підпис керівника)
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження релігійного туризму 1.1. Сутність і різновиди релігійного туризму та паломництва 1.2. Методи і досвід просування релігійного туризму на туристичний ринок	1.05.2016	
Розділ 2. Оцінка розвитку релігійного туризму і його просування в Україні 2.1. Сучасний стан релігійного туризму та паломництва в Україні 2.2. Стан просування релігійного туризму на туристичний ринок	1.06.2016	

2. Термін подання дипломної роботи на кафедру 10.06.2016

3. Термін та результати попереднього захисту (допуск/недопуск до захисту, ступінь готовності роботи у відсотках) _____

КЕРІВНИК РОБОТИ

доц. Грицак Ю.П.

Дата видачі завдання _____

Завдання прийняте до виконання дипломником (ПІБ, підпис) _____

Завідувач кафедри

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ	7
1.1. Сутність і різновиди релігійного туризму та паломництва	7
1.2. Методи і досвід просування релігійного туризму	
на туристичний ринок.....	16
2.1. Сучасний стан релігійного туризму та паломництва в Україні	29
2.2. Стан просування релігійного туризму на туристичний ринок	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48
ДОДАТКИ	56

ВСТУП

Обґрунтування актуальності обраної теми. Релігійний туризм, є не від'ємним пунктом в сучасній індустрії туризму. Люди всього світу все частіше обирають паломницькі та екскурсійні тури по релігійним центрам. В сучасному світі більш ніж 90% екскурсійних об'єктів у всьому світі мають відношення до релігійного туризму. Ринок релігійного туризму почав свій активний розвиток лише десятиріччя тому. В Україні цей вид туризму ще дуже молодий, але він стрімко набуває популярності серед прочан різних конфесій. Саме тому зараз звертається особлива увага на його просування на внутрішній та міжнародний туристичний ринок.

Успішна реалізація продуктів релігійного туризму залежить від добре продуманої, систематичної, ефективної реклами, що спрямована як на споживачів так і на посередників.

XX ст. стало важливим в розвитку індустрії туризму, саме в цей час почали активно вдосконалюватись транспортні засоби та зв'язок. Люди отримали більше вільного часу для відвідування священних місць своєї релігії, водночас збільшився інтерес до святих місць інших релігійних конфесій. Можливо це зумовлене певною кризою в релігійному житті в останні декілька десятиріч.

Паломників цікавить безпосередня участь в релігійних культурах. Соціально-психологічна база паломницького туризму менша ніж релігійного. Паломники здебільшого сповідують ту релігію, до святих місць якої приїхали для поклоніння. Екскурсії, відвідування музеїв, виставок для них вторинна, супутня задача, бо вони незацікавлені в цьому зовсім на відмінно від релігійних туристів [37].

Прихильники релігійного туризму здійснюють подорожі коли відчують потребу в чомусь більшому ніж культові дії в їх постійному місці перебування. Люди придбають релігійні тури з різними цілями: помолитись,

здійснити поклоніння святиням, здобути відповідно релігію, ознайомитись з культурною спадщиною країни.

За останні роки в Україні значно збільшилось паломництво туристів, що виїждять за кордон з релігійно-пізнавальними цілями. Основними пунктами цих поїздок є: Ізраїль, Італія, Греція, Кіпр, Туреччина, Саудівська Аравія та інші. Найбільш розповсюдженими в нашій країні стали такі релігійні течії, як християнство (православ'я, католицизм), іслам та іудаїзм [29].

В сучасних умовах при практично однаковому рівні послуг, що пропонуються особливо важлива детально розроблена програма просування певного продукту релігійного туризму, що дозволяє зробити його конкурентоспроможним.

Об'єктом дослідження бакалаврської роботи обрано релігійний туризм.

Предметом дослідження є просування релігійного туризму в Україні.

Характеристика ступеня вивченості проблеми. На даному етапі розвитку туризму ринок релігійного займає все важливіше місце там самим просування є невід'ємною його частиною. Вивченням даної проблеми займались такі дослідники, як Олександрова Г.Ю. [5,6], Чудновський В.Г. [45], Скорченко Ю.А. [37], Бабкин А.В. [9], Біржаков М.Б. [13], Зорін І.В. [20], Квартальнов В.А. [23, 24], Соколова М.В. [41], Устименко Л.М. [7]., Афанасьєв І.Ю. [7], Христов Т.Т. [46], Сенін В.С. [40]. Питання реклами та просування туристичного продукту також відображені в працях Євтушенко О.В. [18], Данько Н.І. [14].

Метою дослідження є оцінка стану просування релігійного туризму на туристичний ринок України.

У відповідності з встановленою метою були сформульовані наступні завдання дослідження:

- розглянути сутність і різновиди релігійного туризму та паломництва.
- розглянути методи і досвід просування релігійного туризму на туристичний ринок.

– ознайомитись з сучасним станом релігійного туризму та паломництва в Україні.

– виявити проблеми та перспективи просування релігійного туризму в Україні.

Методи дослідження – методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння), методи аналізу і синтезу, дедукції і індукції.

Теоретичною та методологічною основою дослідження є наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з туризму, маркетингу, менеджменту, реклами та законодавчі акти.

Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, містить 62 сторінок тексту, 11 рисунків, 3 таблиці, 6 додатків. Список використаних джерел включає 96 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ

1.1. Сутність і різновиди релігійного туризму та паломництва

Туристом, подорожуючим з релігійними цілями, є людина, що виїжджає за межі постійного місця проживання на строк не більше півроку для відвідування святих місць і центрів релігій під релігійним туризмом слід розуміти види діяльності, пов'язані з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць і релігійним центрам, які знаходяться за межами звичайного для них середовища [9, с. 286].

Релігійний туризм поділяється на два основні види:

- паломницький туризм (духовно-паломницький туризм);
- релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості.

Релігійний туризм потрібен для: пошуку сенсу життя; замолювання гріха; набуття благодаті; молитви за рідних; демонстрації відданості вірі; виразу подяки; прагнення до зцілення від недугів (душевних і фізичних). Індустрія релігійного туризму включає в себе – об'єкти розміщення (чернечі келії, готелі-гуртожитки, кемпінги); підприємства харчування; транспортні фірми і організації; релігійні об'єкти (рис. 1.1).

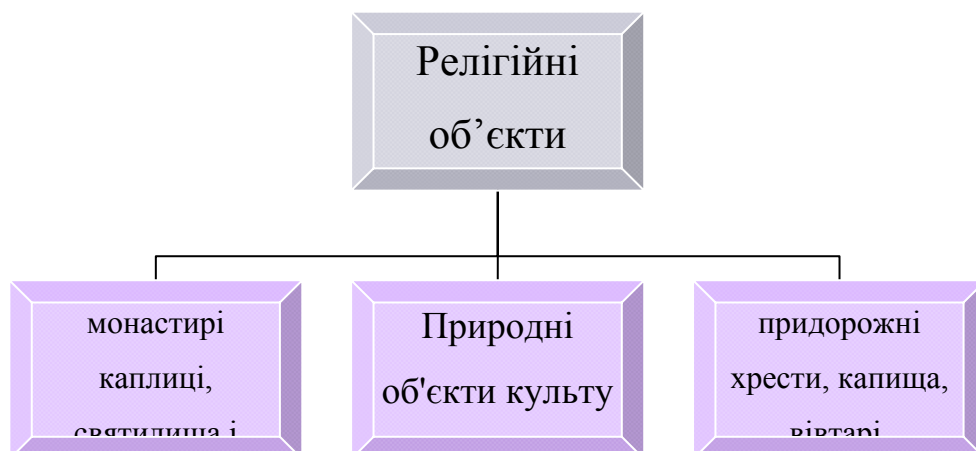

Рис.1.1. Об'єкти релігійного туризму

Паломництво – подорожування до відомих культових місць з метою поклоніння та участі в релігійних церемоніях. Це старовинний вид культових дій. Як правило, воно спрямоване на участь в релігійних ритуалах, що здійснюються в найвідоміших святинях (храмах) [33].

Паломництво розповсюджене майже серед усіх прибічників, усіх сучасних релігій. Організацією паломництва займаються релігійні організації і туристичні фірми, серед яких є такі, які спеціально займаються саме паломницьким туризмом.

Метою паломництва є виконання релігійного обов'язку віруючими, отримання особливої благодаті, а також участь у культових діях, що мають найбільш благодатний священний характер.

Сутність паломництва визначається характером релігійної свідомості. Віруючий розглядає Бога як деякий потойбічний початок, що знаходиться в абсолютно іншій реальності, ніж він сам. Це об'єднання потойбічності і посейбічності і постає як священне місце, наділене благодаттю, місце найбільшого перебування божества. Воно і стає об'єктом поклоніння віруючих.

Паломник бажає відвідати місця, що були освячені засновником його релігії і його найближчими послідовниками для того, щоб наповнитись благодаттю і долучитися до святині. Паломництво може мати і політичну мету, якщо, здійснюючи його, політичний діяч набуває більшої політичної ваги.

Паломництво зштовхується з пізнавальним туризмом, але не схоже з ним. Зазвичай паломник бажає отримати нові знання про країну або культові об'єкти тільки з метою доповнення своїх релігійних уявлень. Однак нинішнє паломництво має й великий відсоток пізнавального аспекту. Паломники в якійсь мірі пізнають культові пам'ятки країни або міста, а також культуру і країну в цілому.

Екскурсійні і паломницькі подорожі відіграють у християн важливу роль у потоці релігійного туризму. Це обумовлено тим, що християнство має

багатовікову традицію паломництва, популярні релігійні міста, що відвідують екскурсанти. Ці традиції мають також і інші релігії. Справа в тому, що християнство – найбільша за численністю прихильників релігія в світі, яка налічує майже 2 млрд. чоловік (майже кожен третій чоловік на Землі є християнином).

Християнство поділяється на п'ять основних напрямків: православ'я, католицизм, протестантизм, монофізитство і несторіанство; численні релігійні течії, рухи і деномінації [18, с. 312]. Представники різних християнських напрямків мають власні святі місця. Туди здійснюють паломництва адепти відповідної церкви чи організації. Туристи, що мандрують з екскурсійними цілями, можуть належати до одної течії, а можуть побувати в релігійних об'єктах іншої.

Специфіку християнського паломництва багато в чому характеризують особливості релігійної свідомості віруючих, що тісно пов'язані з природою віровчення і культової практики християнства.

Причинами паломництва, можуть бути прагнення помолитися чудотворній іконі, що перебуває у певному храмі (монастирі), здійснити сповідь в місці, сильному в духовному плані і (або) визначному релігійному діячу (священнику, ченцю, старцю), виконати богоугодні роботи в священному місці, внести пожертвування і т.д. Іншими причинами можуть слугувати бажання зцілення від недугу, втілення в життя даної раніше обіцянки, здійснення паломництва у разі успіху в якій не будь справі. Віруючі Української Православної Церкви (УПЦ) під час паломництва по монастирях за покликом свого серця здійснюють духовні послухи. Настоятель благословляє послух, і людина має виконати певний вид робіт в зазначений термін [27, с. 576].

Особливості паломництва та культурно-пізнавальних поїздок мають розбіжність в різних течіях християнства, церквах одного і того ж напрямку, в неоднакових областях життя віруючих. На вид та регулярність цих подорожей мають дію економічне та політичне становище в тій чи іншій країні, рівень

матеріального забезпечення мешканців, їх соціальне і професійне становище (можливо їх приналежність до релігійних меншин). Так чи інакше в особливостях подорожування відіграє велику роль історія країн і народів, те якими були взаємовідносини між релігійними організаціями (церквами) і державою, та між носіями різних релігій. Також важливими є географічне положення і кліматичні умови в місцях поїздок.

У християнстві паломництво затверджується як особливий вид культової діяльності з IV ст., цьому посприяло виникнення чернецтва і культу святих. Найпривабливішими дестинаціями для паломництва залишалися Палестина, Єрусалим.

Крім Єрусалиму, користуються популярністю місця народження і життя Ісуса Христа-Віфлеєм і Назарет. Масовості паломництво набуло у часи середньовіччя. Тисячі людей вирушали на Близький Схід, щоб приторкнутися до християнських святинь. Паломницькі поїздки здійснювалися з портів Франції та Італії організація яких була на досить високому рівні. З розвитком процесу секуляризації (зниженням авторитету церкви у суспільство) потужність паломництва почала знижуватись, і до початку XX століття масове паломництво зупинилося.

На сьогоднішній день значними центрами паломництва католиків є культові місця Західної Європи. Найбільш значне з яких – Ватикан. Він є не тільки культовим і адміністративним центром католицизму, а і художнім ансамблем світового значення. Собор святого Петра та музеї Ватикану є цінними пам'ятками мистецтва епохи Відродження. Будівля собору св. Петра відбувалась на протязі ста років її було завершено на початку XVII сторіччя. В ньому розміщено могилу св. Петра, а також велику кількість пам'яток релігійного мистецтва робіт видатних майстрів. Недалеко від собору знаходиться Ватиканський палац, місцезнаходження римських пап.

Цікаві для католицького світу і національні культові пам'ятки знаходяться в Італії, Іспанії, Франції. Поміж цих пам'яток не тільки діючі собори, абатства та комплекси монастирів. У католицизмі залишився

самобутній вид паломництва, як переміщення віруючими статуї Діви Марії з одної церкви до іншої для поклоніння [17].

Організація групового паломництва це діяльність, що потребує значного часу та тяжкої праці робітників підприємства. Вже в середньовіччі засновувалися братства і ордена, що допомагали паломникам досягати святих місць. На даному етапі розвитку організатори паломництва, релігійні організації, які співпрацюють з туристичними фірмами [37].

Досить великий масив релігійного туризму повинен бути поділений насамперед відповідно до чотирьох найбільш поширених в сьогodнішній Україні конфесій: християнством, ісламом, іудаїзмом і буддизмом.

Як вже зазначалося раніше, релігійний туризм має три форми [31] (Рис.1.2):

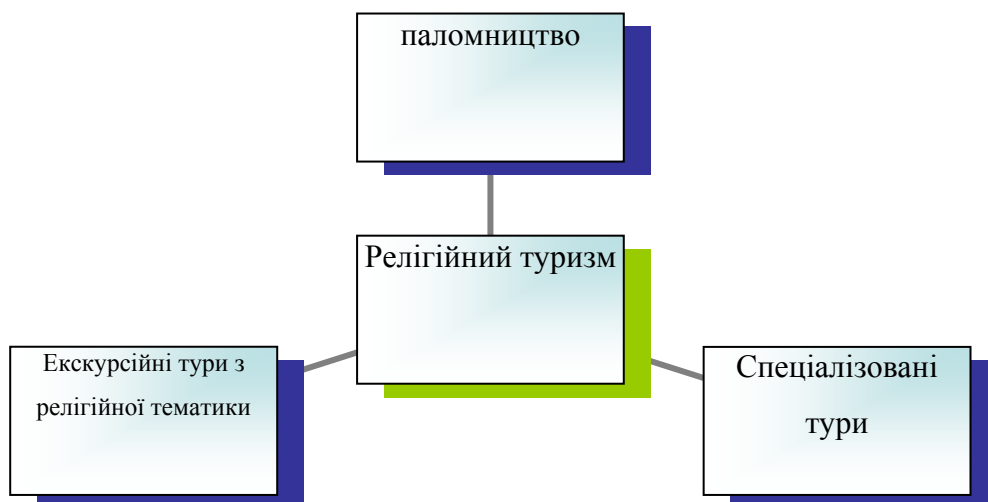

Рис.1.2. Форми релігійного туризму [31]

Слово «паломництво» походить від слова «пальма» – паломники-християни, які здійснювали поїздки на Святу землю в середні сторіччя, привозили звідти пальмову гілку. На Русі це називалося прощеною, а паломництвом називали поїздки на Святу Землю для поклоніння до Гробу Господнього.

За релігійними канонами паломницька поїздка повинна тривати не менше 10 днів і найчастіше проводиться під час свят (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Календар православних свят за даними на 2016 рік.

Старий стиль	Офіційний календар	Назва свята
25 грудня	7 січня	Різдво Христове
6 січня	19 січня	Богоявлення, Хрещення Господнє
2 лютого	15 лютого	Стрітення Господнє
25 березня	7 квітня	Благовіщення Пресвятої Богородиці
30 березня	24 квітня	Вхід Господиень в Єрусалим
6 квітня	1 травня	Світле Воскресіння Христове, Великдень
15 травня	9 червня	Піднесення Господнє
25 травня	19 червня	День Святої Трійці, П'ятидесятниця
6 серпня	19 серпня	Перетворення Господнє
15 серпня	28 серпня	Успіня Пресвятої Богородиці
8 вересня	21 вересня	Різдво Пресвятої Богородиці
14 вересня	27 вересня	Хрестовоздвиження
21 листопада	4 грудня	Введення во храм Пресвятої Богородиці

Джерело: <http://heclub.ru/pravoslavnyj-kalendar-na-2016-god-pasha-2016>

Паломництво передбачає особливе ставлення людини до дійсності. Психологічні риси паломників дуже різноманітні. Паломник зазвичай – глибоко релігійна людина з стійкою системою цінностей. Така людина здатна на деякий час відступити від звичного ритму життя: кола спілкування, задоволення, харчування для задоволення власних духовних і моральних цілей. Ідея паломництва полягає в діях в умовах певних труднощів, добровільного погодження на перебування в таких умовах. Це є символом готовності людини жертвувати тимчасовим і перехідним матеріальним заради вічного, духовного.

В індуїзмі, православ'ї і католицизмі, інших конфесіях набули популярності паломництва пішки, особливо по вже існуючих маршрутах. Люди вибирають паломництво, якщо їм бракує ритуальних дій у місцях звичайного середовища їх проживання. Вони їдуть або йдуть в святі місця, більш значущі для них [22].

Релігійні об'єкти відвідуються і під час комбінованих турів, де екскурсія лише частина програми. Для паломників екскурсія залишається на другому

місці на відміно від певних культових дій. Але, іноді в турах можуть приймати участь як паломники, так і екскурсанти.

З точки зору туристичних центрів релігійного туризму, релігійна тематика близька науковцям. Ці подорожі нечисленні, але вони розширюють географію туристичних шляхів. Вчених приваблює релігійна спадщина – рукописи, різні культові предмети, археологічні знахідки, сучасні архітектурні форми, та ті що залишились у минулому і багато іншого.

Релігійний туризм представлений різними формами. За видами організації поїздок релігійний туризм може бути організованим або неорганізованим. Деякі туристи вважають що краще організовані поїздки. Вони строго регламентовані і зазвичай здійснюються на умовах попередньої оплати. Продавець і покупець обговорюють маршрут поїздки, терміни перебування, набір послуг, що надаються (повний пакет або лише ряд послуг) [31].

На даному етапі вибір стратегії комунікації для успіху в реалізації нового туристичного продукту є особливо важливим видом діяльності туристичного підприємства. Якщо туристична фірма не виявила вірну маркетингову стратегію це значно знижує шанси на успіх запропанованого нею туристичного продукту.

Залежно від кількості учасників подорожі виділяють індивідуальні та групові тури. Число учасників індивідуального туру 1-5 чоловік, групового – від 6 і більше. Деякі туристичні фірми вважають груповим подорож, в яку відправляються 2 людини і більше. Окремим випадком індивідуального туру може бути поїздка однієї людини. Частіше за все це можна спостерігати в паломницьких подорожах, які на відміну від екскурсійних можуть тривати по кілька місяців. Людина має велике бажання усамітнитися для молитовного спілкування, роздумів про свої внутрішні проблеми, складних життєвих ситуаціях. І вона відправляється одна в паломницьку поїздку в монастир або інше місце.

Залежно від тривалості подорожі можна виділити поїздки одноденні, що тривають кілька днів і багатоденні. Одноденні поїздки можна поділити на

триваючі: менше 3 годин, 3-5 годин, 6-8 годин, 9-11 годин, більше 12 годин (одноденні). Подорожі з ночівлею бувають тривалістю 1-3, 4-7, 8-28, 29-91, 92-365 ночей [29].

Спеціалізовані тури розраховані як мінімум на три дні з відвідуванням релігійних святинь і архітектурних пам'яток минулого. Іноді для організації таких турів необхідний дозвіл (благословення) настоятеля монастиря.

Релігійний туризм – поїздка з культурно-пізнавальними цілями. Даний вид туризму збирає допитливих людей, не далеких вірі, бажаючих неспроста провести вільний час. Сплативши тур, туристи хочуть отримати естетичні враження і розширити свій кругозір історичними фактами про об'єкти екскурсії. Також їх цікавить мистецтвознавча інформація про пам'ятку архітектури (монастир, храм) – час його створення, автор, стиль. Таким чином, від початкової мети екскурсія туристів по храму значно відрізняється від паломництва паломників до чудотворної ікони того ж храму [15].

Якщо в об'єктах відвідування істотних відмінностей не виділяється, то в сервісі послуг, що надаються вони істотні. Паломники вже заздалегідь згодні терпіти в поїзді незручності, незвичні для них вдома. В тому полягає традиція паломництва. Прибувши в кінцевий пункт маршруту, вони значний період часу моляться, бо вони за цим і їхали. Для туристів рівень обслуговування і комфорту в поїзді має бути не нижче, і навіть вище, звичного для них.

В екскурсійному обслуговуванні теж є істотні відмінності – об'єкти показу паломники оглядають недовго, при цьому їх не стільки цікавлять історичні та мистецтвознавчі довідки про об'єкт, скільки, як можна більш докладні відомості з житій святих, деталі біблійних подій і місцезнаходження чудотворних ікон. Туристам же під час екскурсії не потрібно всебічне висвітлення кожного об'єкта без переваги культової інформації. Зайві подробиці по цій темі їм нецікаві [23, с. 126].

Також у паломництві та релігійному туризмі різний склад груп. До паломництва частіше схиляються люди зрілого і пенсійного віку, які шукають

покаяння і зцілення. Релігійний туризм розрахований і на дітей, і на дорослих (рис. 1.2.)

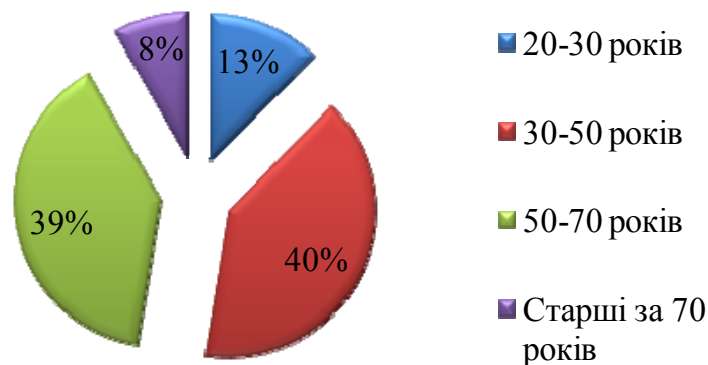

Рис.1.3. Склад паломників за віком

Під час екскурсії туристи відвідують святині і архітектурні пам'ятники, що дозволяє доторкнутися до церковних традицій світським людям. Організація таких турів вимагає скрупульозної підготовки. Правильне розуміння цілей туру дозволяє формувати однорідні групи. Група набирається з не аби якою ретельністю, щоб не залучити до неї людей, які не мають абсолютно ніякого відношення до віри і не мають поваги до церкви.

Загалом можна виділити наступні відмінності між паломництвом і релігійним туризмом.

Найголовніше це – ціль поїздки, з цього випливають відмінності з:

- об'єктів відвідування;
- вимог до рівня сервісу;
- екскурсійного обслуговування;
- дат, до яких приурочені поїздки;
- вікової та соціальної категорії клієнтів.

Ми можемо розділити паломництво на декілька видів. За кількістю учасників і ознакою сімейної приналежності розрізняють:

- індивідуальні;
- сімейні;
- групові паломництва.

За тривалістю можна поділити: на тривалі і короткі.

Паломництва тісно зв'язані з відвідуванням певних святинь. Це можуть бути монастирі, храми, природні об'єкти-гори, річки, озера, гаї, печери. Нерідко паломництва приурочені до певних свят. Скажімо, в християнстві паломництво у той чи інший храм або монастир може бути приурочено до дня святкування місцево шанованого святого. У Ватикан збирається багато прочан послухати пасхальну проповідь Папи Римського.

Екскурсійні поїздки з релігійної тематики відбуваються, зазвичай, на протязі одного дня і складають інтерес, як для дорослих туристів так і для дітей [34].

В програмі екскурсійно-пізнавальної спрямованості релігійного туризму передбачене перебування в релігійних центрах, де туристи-екскурсанти матимуть змогу ознайомитись з релігійними об'єктами – діючими культовими та пам'ятними, відвідати музеї та виставки [22].

Туристи використовують наявні елементи туристичної інфраструктури в екскурсійно-пізнавальних турах-оселяються в готелях і т.д. На відміну від паломницьких культурно-пізнавальні тури більш короткі, не присвячені релігійним святам, в них можуть брати участь як дорослі так і діти.

1.2. Методи і досвід просування релігійного туризму на туристичний ринок

Просування туристичного продукту – це система заходів, спрямована на створення попиту і стимулювання збуту туристичних послуг, тобто на збільшення продаж. Існують прямі і непрямі канали збуту продукції. Прямий канал збуту уявляє собою продаж турів, або окремих послуг їх виробником напряму споживачам. Завдяки такому виду продажів значні переваги отримують обидві сторони. Такі, як:

- відносна простота продажу (відсутні посередники);

- о більш високий прибуток виробника з розрахунку на одного споживача (відсутність агенської винагороди) [16].

Успіх маркетингу релігійного туризму залежить не тільки від потрібного продукту належної якості, орієнтованої на ринок, цінової політики, надійної та ефективної мережі дистриб'ютерів. Необхідно також дбати про систематичний і ефективний зв'язок з потенційним споживачем і торговим посередником, саме це скорочує зв'язок між споживачем і виробником туристичного продукту. Важлива ціль цього зв'язку – вплив на цільову групу. Необхідно вселити таке уявлення про товар чи послугу, що змінило б дійсні до цього уявлення і вплинуло на майбутню поведінку [6, с. 269].

Існує чотири засоба просування туристичного продукту (Рис. 1.4.):

Рис. 1.4. Засоби просування туристичного продукту

Розвиток будь – якої сфери неможливий без використання інформаційно-комунікативних методик, засобів комунікації в якості інструментів просування і реклами. Тож використання комунікативного підходу в організації маркетингових заходів – важлива умова в їх успішній реалізації.

Основними видами просування релігійного туристичного продукту є: рекламний і не рекламний.

Реклама являє собою неособисті форми комунікації, що здійснюються платними засобами розповсюдження інформації, з чітким джерелом

фінансування. Існує багато притосовань реклами в туристичній сфері діяльності. Її використовують для:

- формування довгострокового образу туристичної фірми або туристичного оператора;
- за для вибору конкретного туристичного сегменту ;
- розповсюдження інформації про події;
- нової послуги;
- для осолошення про зміну ціни;
- знижках, пільгах;
- просування конкретної ідеї;
- формування іміджу конкретного місця призначення [3].

Цілями реклами є: привернути увагу; збудити інтерес; передати інформацію, корисну для клієнта.

Рекламні засоби уявляють собою матеріальні засоби, що слугують розповсюдженням рекламного повідомлення і сприяє досягненню необхідного рекламного ефекту. Усі рекламні засоби уявляють собою певну сукупність. При цьому слід відрізнити рекламні засоби від носіїв рекламного повідомлення.

До рекламних елементів належать зміст і форма рекламного повідомлення, до не рекламних – матеріал і технічний носій рекламного повідомлення (наприклад радіо, або телебачення) [13].

За допомоги рекламних засобів рекламодавець прагне так чи інакше впливати на потенційних споживачів об'єкту рекламування і підштовхнути їх до його придбання.

Рекламна інформація може доводитися до споживачів за допомоги різних засобів масової інформації: телебачення, радіо, друку і т.д. При цьому використовуються різні засоби реклами, що відрізняються один від одного своїми складовими елементами, особливостями використання і розповсюдження, масивністю і ефективністю впливу [19, с. 186].

Рекламні засоби містять рекламні повідомлення. Основними елементами, що визначають рекламне повідомлення, є текст і зображення. Крім того до елементу рекламного засобу відносять колір, світло, звук, шрифт, малюнок, графічні елементи, що надають рекламному елементу емоційного окрасу. В одному рекламного засобі можуть бути присутні усі указані елементи, а в іншому лише декілька з них.

Реклама стає дієвою залежно від того де і в який час її опубліковано. Існують різноманітні цілі для створення рекламних повідомлень. Найчастіше цілі в рекламних заходах поєднуються, виходячи з цього ми можемо поділити їх на три групи.

Перша група складається з цілей, що створюють імідж релігійного продукту. При виборі цієї групи використовуються рекламні ролики в кінофільмах на телебаченні, рекламні листівки, тощо.

До другої групи входять цілі, що спонукають до використання стимулюючої реклами. Тут використовують теле-радіо рекламу, виставки, поштові розсилки, тощо.

Третя група – це цілі, що за допомогою реклами забезпечують стабільні продажі та відношення споживача до виробника релігійних турів.

Популярними засобами реклами в цій групі є: виставки; поштова розсилка постійним партнерам; прихована реклами у вигляді статей про діяльність фірми. Правильним вважається той, що як найкраще дозволяє вирішити дану рекламну ціль [10, с.864].

Для вибору потрібної реклами, проводиться спеціальна робота, що виконуються для аналізу каналів масової інформації, проходить вона за наступного плану: охопит (кількість адресатів до яких буде можливим донести інформацію); доступність (можливість користування каналами при кожному зручному моменті); вартість(загальні затрати на одну публікацію); управління (можливість передавати по каналу потрібну інформацію цільовій аудиторії); авторитетність (повага каналу серед потенційних і діючих споживачів). Розглянемо види реклами за рисунком (рис. 1.3.)

Рис. 1.5. Види реклами

1. Друкована реклама – один з видів реклами, що використовує засоби поліграфії. Основними формами продукції є постери, листівки, рекламні проспекти, журнали, каталоги та інше. Газети – ідеальний засіб реклами для туристичної фірми, що бажає мати широке коло клієнтів. Газети допомагають передати клієнтам інформацію про ціну, знижки також скорочену характеристику продукту релігійного туризму. Спеціалізовані каталоги – ці журнали здебільшого звернені до широкого кола читачів. Багато з них призначені на цільову аудиторію. Основними перевагами реклами такого роду можна назвати такі, як гнучкість, своєчасність, наочність певного товару чи послуги за допомоги кольору [5].

2. Зовнішня реклама. Її використовують підприємства клієнти яких зосередженні на достатньо невеликому просторі, завдяки своїм розмірам такий вид реклами привертає достатньо велику кількість уваги споживачів, впливає на них 24 години на добу, ефективний спосіб передачі рекламної продукції але вона має достатньо велику ціну, фінансові затрати повертаються за довгий час.

3. Аудіовізуальна реклама – зорово-звукова. У рекламі туристичного продукту здебільшого використовують радіо та телебачення. Це дає гарні результати для відносно невеликого бізнесу, мають широке охоплення. Радіо може використовувати кожна фірма з достатньо великою кількістю споживачів. Радіо має миттєвий вплив на споживачів. Телебачення – така

реклама найбільш ефективний засіб реклами так, як саме вона най наочніше і переконливо передає рекламну інформацію.

4. Інші рекламні засоби: реклама у комп'ютерних відео, комп'ютерні мережі, реклама на одязі, телефонна реклама, телефакси та інше [9, с. 496].

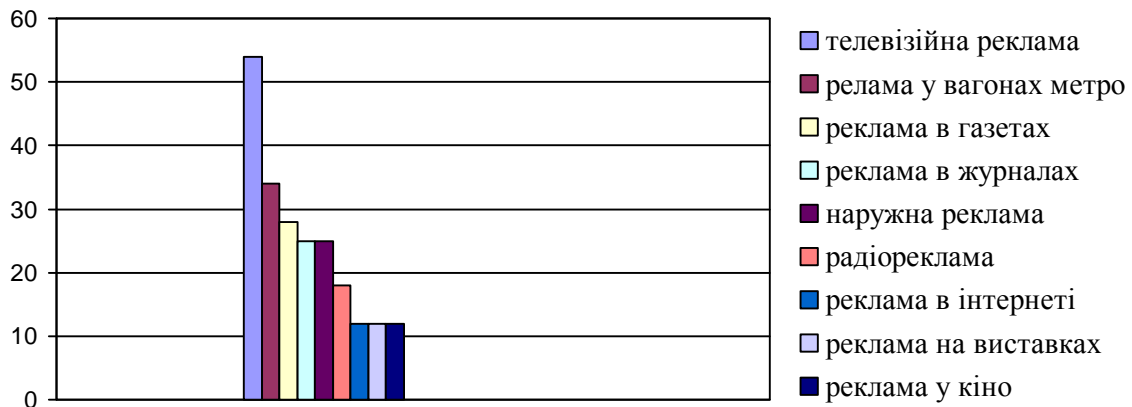

Рис. 1.6. Сприйняття різних видів реклами.[9]/

Необхідно виконувати постійно оцінку реклами, що проводиться. Для цього існує декілька засобів.

Перший – це метод опробування текстів його використовують, як до публікації оголошення так і після. Перед розміщенням оголошення рекламодавець може провести опитування споживачів з теми, чи подобається їм запропановане оголошення, чи виділяється це оголошення порівняно з іншими.

Заміри торгівельної ефективності. Який об'єм продажів спонукається оголошенням, що підвищили рівень обізнаності про товар на 20%, а переважна користь марки на 10%? Відповідь на це питання можуть дати заміри торгівельної ефективності. Діло це нелегке, оскільки на сбут впливають і інші фактори, зокрема властивості самого товару [14].

Для успіху будь якого комерційного заходу з реалізації туристичних послуг існує необхідний мінімум стимулюючих мір, що мають бути використані комплексно з рекламною роботою та іншою комерційною діяльністю.

До нерекламних методів просування туристичного продукту відносяться:

- особисті продажі, що виконуються через агента;
- пряма розсилка інформації і робота з різними базами даних (формування постійно підтримуваних баз даних постійних клієнтів, на основі яких здійснюється доведення до клієнта інформації о конкретних турах та інше.);
- прямий маркетинг(телефонний маркетинг, постова розсилка – інформація перспективних корпоративних клієнтів);
- стимулювання збуту – при цьому клієнтам пропонують, наприклад, купони на знижки, проводяться різні конкурси також розігриші призів дя покупців турів, здійснюються бонусні програми, а також розповсюджуються предмети з елементами фірмового стилю;
- пропаганда чи організація паблік релейшенз – непряма пропозиція (організація культуриних заходів, де росповсюджується інформаціяо турах фірми, куди запрошуюються представники засобів масової інформації) [26, 57 с.].

Міри стимулювання плануються на основі загальної стратегії маркетингу та вибору найбільш ефективних засобів. Як і рекламна діяльність, засоби стимулювання збуту виконуються в календарні строки. Цими строками як і в національному, так і в міжнародному туризмі можуть бути періоди активного продажу туристичних пакетів на наступний рік, строки, що сходяться з великими туристичними подіями. Стимулюючі міри звязані з певними витратами, тому їх реалізація потребує складання відовдних кошторисів [26].

Разом з виконанням цих заходів повинна бути проведена оцінка ефективності. Для цього використовуються методи опитування туристів, порівняльного аналізу об'єму реалізації туристичних послуг з об'ємом їх продажів в попередні роки.

Вважають, що коммунікаційні задачі маркетингу виконуються не ефективно, якщо нехтувати іншими інструментами маркетингу, а саме, якщо немає вірного вибору щодо продукту, ціни та методів дистриб'юції [7, с.286].

Необхідний результат не може бути досягнутий завдяки використанню лише одного комунікаційного каналу. Важливу роль в цій системі відіграє кожен з методів просування.

Індустрія релігійного туризму тільки но починає використовувати такі методи, що сприяють підтримці продажу. Не рідко використовують такі методи, як зниження ціни на паломницькі поїздки чи релігійні тури, знижки для дітей, літніх людей, студентів, спеціальні ціни на проживання в «низький» сезон.

Просування цього сегменту туристичного ринку за класичних засобів просування нажаль не приносить належних результатів. За останні роки споживач звик до традиційних методів реклами, що просто перестав реагувати на них, тому все більша увага приділяється нестандартним засобам впливу на покупця, такі як звукові ефекти або створення композицій з особливих ароматів. Такий маркетинг отримав назву нейромаркетингу або сенсорного маркетингу [14, с.145-149].

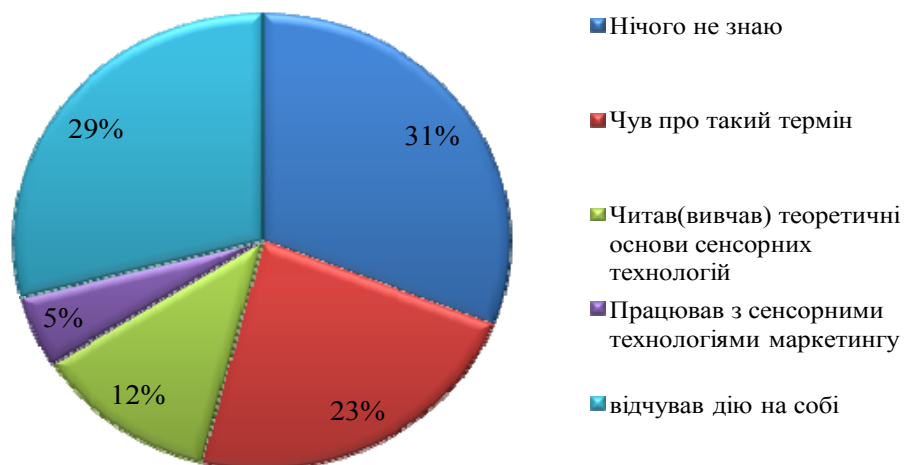

Рис.1.7.Ознайомленість про технології сенсорного маркетингу

Сенсорний Маркетинг досить нова концепція для збутових комунікацій, які стали своєюрною модою для спеціалістів з маркетингу. Все більше і більше туристичних пудприємств починають викоричтовувати сенсорний маркетинг в своєму бізнесі. Виходячі з назви, що повязана з відчуттями, у сенсорному

маркенгу використовуються людські відчуття, такі як смак, запах, зір, слух і дотик саме це допомагає успішному просуванню продукції. Мета сенсорного маркетингу полягає в тому, щоб створити приємну та розслаблюючу атмосферу для споживача. Особливий вплив на споживача оказують різні звуки, запахи, кольори, текстури [23, с. 126].

На сьогоднішній день на ринку релігійного туризму України майже не використовуються «чуттєві» прийоми привернення уваги клієнтів. Алеж сенсорний маркетинг повинен дарувати клієнтові особливі відчуття, тимпаче в такому виді туризму, як релігійний, що наповнений духовним сенсом. Використовуючі його елементи нарізно або разом туристичне підприємство може скласти міцний емоційний зв'язок із споживачем, що забезпечує успіх в продажі запропанованої їм продукції. Завдяки данній методі просування враховуючі усі особливості аудиторії яку зацікавить така особлива пропозиція стає можливим змодулювати найбільш сприятливу для підприємства поведінку потенційних споживачів. Стратегію з використання сенсорного маркетингу слід планувати заздалегіть.

Для підприємств, що займаються реалізацією товарів релігійного туризму важлива атмосфера, що повністю відповідає канонам релігії в святі місця якої вони пропонують відвідати свом клієнтам. Арома маркетинг є складовою частиною сенсорного маркетингу, він за допомогою запахів сприяє стимулюванню потреб людини в товарах чи послугах [36].

В місцях паломництва православних туристів зазвичай панує аромат ладану, тож в місцях реалізації православних турів має бути відповідний аромат щоб викликати асоціацію з бажаним місцем для подорожі та створити певний духовний настрій (рис. 1.8).

Особливе місце в сенсорному маркетингу займає фізичний контакт з товаром чи брендом, але в нашому випадку продукт самого релігійного туризму клієнт не може відчутти на дотик чи смак виявити його параметри, форму чи температуру, властивості поверхні, ступінь вологості та таке інше. Тому дуже важливо всі ці моменти враховувати під час планування інтерєру

офісу продажу, бо якщо якийсь з цих параметрів викликає відчуття дискомфорту в клієнта туристичного підприємства, то найскоріше придбання продукції релігійного туризму не відбудеться.

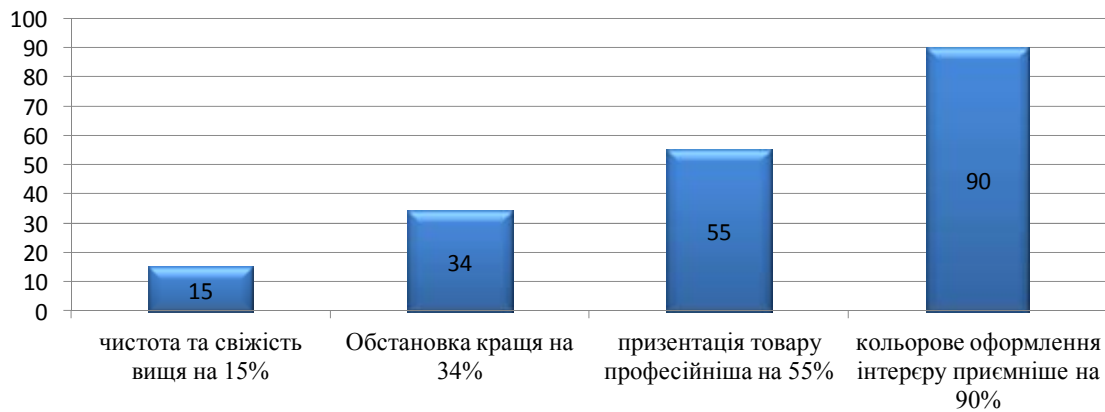

Рис.1.8 Порівняльна оцінка ароматизованої та неароматизованої торгівельної точки з однаковими товарами

Безумовно, всі ці елементи можуть бути використані окремо один від одного, але максимальний позитивний результат вони приносять тільки в комплексі. Звісно сенсорний маркетинг не може по одинці слугувати своєрідною «панацеєю» для успішних продажів, але в купі з традиційними методами просування товару на туристичний ринок він обов'язково призведе до гарних результатів у реалізації товарів релігійного туризму.

Для пропаганди та просування релігійного туризму на ринки у багатьох країнах світу релігійними організаціями та асоціаціями, часто з участю туристичних компаній, зацікавлених у розвитку цього бізнесу, в останні роки регулярно проводяться спеціалізовані виставки, біржі, конгреси та конференції. Існує практика включення конференцій і конгресів в програму проведення виставок, а також тенденція росту кількості заходів подібного роду, розвитку нових форм-фестивалів, театралізованих вистав, створення спеціалізованих об'єктів показу.

Широко використовуються такі форми просування релігійних поїздок на італійському туристичному ринку. У 2004 році в Італії відбулася подія, яка об'єднала релігійний туризм з численними цінностями: вірою, мистецтвом,

історією, природою – Міжнародна біржа релігійного туризму і захищених територій

Проведення біржі сприяє розвитку релігійного туризму тому, що:

- Представляє інформоване і відповідальний туризм, зосереджений на об'єднанні релігійних цінностей зі зміцненням природного, культурного та історичної спадщини, туристичних напрямків і місць поклоніння;

- Пропонує новий метод просування територій, щоб можна було задовольнити нові вимоги релігійних мандрівників;

- Допомагає туристським підприємствам зустрітися з експертами сектора, світськими і релігійними підприємцями, з метою підвищити якість пропозиції, об'єднуючи культурні, релігійні та оперативні складові.

Сприяють просуванню релігійного туризму ініціативи щодо відновлення і підтримання святинь. Єпархія в Смоляне (Болгарія) в 2009 році підготувала ряд проектів за програмами Європейського Союзу по ремонту та реставрації християнських храмів в Родопах для залучення релігійних туристів. Єпископ Константійський Антоній зазначив, що храми, що знаходяться поза населеними місць і є зразками християнської архітектури, будуть збережені і відновлені, що з'явиться хорошим прикладом для наслідування майбутнім поколінням. Після реставрації храмів буде складена загальна карта всіх об'єктів для відвідування і позначені відповідні маршрути. Будуть підготовлені та екскурсоводи зі знанням історії. При цьому буде використаний досвід грецької православної Церкви, яка розробляє та впроваджує подібні проекти і вивчені оперативні програми Європейського Союзу з облагороджування і обслуговування храмів [51].

Регулярно проводяться міжнародні конгреси, присвячені обговоренню проблем релігійного туризму і в інших країнах. Кіпрська туристська організація (Cyprus Tourism Organization) у співпраці з Всесвітньою туристською організацією і Кіпрської Православної Церквою організувала в Нікосії в жовтні 2006 року першу міжнародну конференцію з релігійного туризму (ICORET). На конференції обговорювалася важливість релігійного

туризму в якості особливого виду подорожей; способи стимулювання взаємодії між органами влади та агентами, які просувають релігійний туризм. У доповіді єпископа Егор'ївського Марка голови Паломницького центру Патріархії були дані чіткі визначення змісту духовної роботи, якими є паломництво, і культурно-пізнавальні подорожі в рамках релігійного туризму. Була розглянута практика організації та реклами, нові тенденції в розвитку релігійного туризму [56].

Влада одного з найкрасивіших польських міст, культурної та Студентської столиці Польщі, міста Кракова у 2013 році провели рекламну компанію з просування міста як головного польського центру релігійного туризму.

Рекламні акції Кракова пройшли в таких відомих центрах паломництва як Лурд у Франції (Lourdes), який щорічно привертає мільйони паломників, що приїжджають в надії на зцілення; Фатіма в Португалії (Fatima) – відоме місце паломництва християн завдяки неодноразовому явищу Діви Марії; Лорето (Loreto), де знаходиться одна з найбільших християнських святинь Базилика Санта Каза; Сан-Джованні-Ротондо в Італії, де розташовується найстаріше в Європі святилище Архангела Михайла, Сантьяго-де-Компостела в Іспанії є кінцевим пунктом шляху пілігримів Шлях Святого Якова.

Частиною акції з просування Кракова як релігійного центру став мобільний музей одного з найбільш всесвітньо відомих поляків, миротворця, Папи Римського Іоанна Павла II. Мобільний музей подорожував і вітав паломників з усього світу в найсвятіших місцях Європи.

Додатком до акції просування Кракова стала міжнародна конференція релігійного туризму, яка пройшла в Кракові в жовтні 2013 року і стала найважливішим елементом культурної інтеграції Європи [61].

Стратегія розвитку релігійного туризму в Греції була розроблена Синодальним офісом Грецької Православної Церкви (ГПЦ). Вона передбачає збереження, демонстрацію та розвиток релігійних святинь, монастирів і храмів, а також спрощення процесу відвідування цих об'єктів. Також ведеться

робота з більш тісної взаємодії Синодального офісу ГПЦ з державною владою, церквами, іншими організаціями та органами влади як у Греції, так і за її межами. Тобто його основне завдання – рекламувати, показувати та розвивати основні паломницькі центри в країні, а також зробити так, щоб паломникам – туристам було легше й простіше відвідувати їх. Водночас, грецька конституція й законодавство поки що не дають змогу Синодальному офісу ГПЦ виконувати функції туристичних агенцій та операторів, щоб допомагати туристам у пошуку турів і розміщення, що практикується, наприклад, в інших країнах. Розвиток цілорічного паломницького туризму в Греції входить у стратегію не тільки церкви, а й офіційної влади, що передбачає розвиток релігійного туризму у всіх його проявах і видах [50].

У Франції 10 тисяч релігійних пам'яток внесених до списків охоронюваних історичних пам'яток відкриті для відвідування. Багато з них пропонують додаткові послуги, побічно пов'язані з їх основним призначенням: проживання, виставкова та музейна діяльність, фестивалі духовної музики. З метою задоволення запитів відвідувачів і вдосконалення організації поїздок, як з релігійними, так і з культурно-пізнавальними туристичними цілями офіси по туризму та пам'ятники релігійної культури тісно співпрацюють.

Дев'ять святилищ і офісів по туризму відповідних міст (Шартр, Невір, Лурд, Мон-Сен-Мішель, Рокамадур, Ле Пюї-ан-Веле, Паре-ле-Моніаль, Лізьє, Сент-Анн-д'Ор) об'єдналися в асоціацію «міста-святилища Франції», щоб покращувати умови прийому відвідувачів і надавати їм всю необхідну інформацію. У кожному з міст відвідувач може ознайомитися з духовним досвідом священного місця, культурною спадщиною та його туристичним потенціалом: історією цих місць, умовами відвідування пам'яток, туристськими заходами і подіями, а також основними можливостями розміщення та харчування. Крім того, тут можна отримати всю необхідну інформацію для організації групової поїздки, допомогу в підготовці програми за різними маршрутами відвідування цих міст.

РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ І ЙОГО ПРОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Сучасний стан релігійного туризму та паломництва в Україні

Релігійний туризм вважається історично першим видом туристичних подорожей, що може бути віднесений до періоду формування світових релігій.

На думку багатьох віруючих кожен православний хоч би раз повинен відвідати Святу землю в Ізраїлі і Єгипті та побувати на горі Афон. Практично кожний вірмен відвідує Ечміадзін. Католики вважають своїм обов'язком здійснити паломництво до Риму (місто апостола Петра), Сантьяго-де-Компостела (шлях Святого Якова), Лурду, Фатими, Меджігор'я або Гуаделупе (найбільш відомі місця явлень Діви Марії). Те ж стосується і мусульман з тією різницею, що їм необхідно зробити хадж до Мекки.

За оцінками фахівців Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО) на даний час частка релігійного туризму займає до 20% світового туристичного ринку [96]. За офіційними даними, наприклад, до Греції приїжджає понад 20 млн. туристів у рік, серед яких третина – це паломники [54].

І це не дивно, бо практично у кожній країні релігійні об'єкти являють собою найбільш гарні архітектурні споруди і музеї, особливо за межами столиць і великих міст. Наприклад, у Франції, яку щорік відвідують десятки мільйонів іноземців, 60% усього фонду національної спадщини складають саме релігійні об'єкти [96].

У найбільш повному каталозі туристичних об'єктів України на сайті ua.igotoworld.com поряд з 5285 архітектурно-історичними, природними і індустріальними пам'ятками указуються 1916 храмів [83]. Тобто храми складають 27% усіх позначених пам'яток країни.

Серед 1916 позначених храмів є 142 собори, 1298 церков, 255 костьолів, 156 монастирів, 57 синагоги, 14 мечетей, 26 святих місць, 2 паломницьких

місця. Логічно припускати, що кількість релігійних туристів і екскурсантів буде пропорційною числу цих храмів по областях і регіонах України.

Тобто три чверті потоку релігійного туризму буде спрямовано в Західну і Центральну Україну, близько 14% сконцентровано у східних областях і менше 10% – на півдні країни (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Розподіл храмів і офіційного туристичного обслуговування
по регіонах України в 2015 році

	Храми		Обслуговано туристів тур фірмами (осіб)				
	Кількість	%	Усього	внутрішніх	виїзних	в'їзних (іноземних)	екскурсантів
Україна	1916	100,0	1814827	301865	1498412	14550	64985
Захід	745	38,9	187892	108168	75033	4691	22773
Львівська	178	9,3	93083	41870	48568	2645	11596
Тернопільська	133	6,9	3281	1603	1623	55	30
Івано Франківська	111	5,8	62525	57049	4152	1324	3112
Чернівецька	89	4,6	9861	1636	8119	106	300
Закарпатська	87	4,5	7010	2800	4197	13	1586
Рівненська	87	4,5	3580	742	2837	1	720
Волинська	60	3,1	8552	2468	5537	547	5429
Центр	724	37,8	1530917	170484	1351737	8696	30053
Черкаська	110	5,7	2569	920	1649	-	9107
Чернігівська	103	5,4	2818	195	2623	-	186
Сумська	98	5,1	5556	3155	2397	4	1824
Київська	88	4,6	6088	952	5136	-	337
м. Київ	79	4,1	1483260	153243	1321368	8649	5147
Хмельницька	73	3,8	11130	2858	8272	-	5823
Вінницька	60	3,1	11993	7924	4027	42	4188
Житомирська	53	2,8	2527	482	2045	-	807
Полтавська	42	2,2	2880	144	2735	1	334
Кіровоградська	18	0,9	2096	611	1485	-	2300
Схід	265	13,8	54373	11919	42417	37	5567
Харківська	135	7,0	14277	2226	12045	6	1751
Запорізька	53	2,8	16002	4571	11400	31	1756
Дніпропетровська	44	2,3	20851	3317	17534	-	2040
Донецька	20	1,0	2793	1741	1052	-	20
Луганська	13	0,7	450	64	386	-	-
Південь	119	6,2	41645	11294	29225	1126	6592
Миколаївська	48	2,5	4642	511	4131	-	125
Одеська	48	2,5	32853	8914	22813	1126	4478
Херсонська	23	1,2	4150	1869	2281	-	1989
Крим і Севастополь	60	3,1	...	...	...	...	...

Складено за даними з: [83, 88]

Визначити фактичну кількість релігійних туристів і екскурсантів в Україні неможливо, оскільки з цього виду туризму відсутні як статистика, так і аналітичні дослідження. В державному статистичному бюлетені з туризму враховуються лише організовані туристи і екскурсанти, які оформили путівки в українських тур агентствах; самодіяльні туристи і екскурсійні бюро в облік не потрапляють. У таблицях «розподіл за метою поїздки та видами туризму» графа «релігійний туризм» відсутня; можна лише згадувати куди цих туристів записано. В таблицях «виїзний туризм» зафіксовано тільки три мети – службова поїздка, організований туризм, приватна поїздка. В таблицях «в'їзний туризм» релігійні поїздки включено в графу «інші» разом з культурним та спортивним обміном. Рядок «релігійна поїздка» є в анкеті прикордонної служби, але з публікуванням цих даних очевидно є проблеми.

Лише в роботі О. Бордуна [52] вдалося знайти деякі дані з в'їзного релігійного туризму. Він пише, що у 2011 році в Україну прибуло аж 64756 осіб з метою відвідання релігійних святинь (!). З них 41700 осіб (64,4%) були ізраїльтяни, 8200 осіб – росіяни, близько 3000 – поляки, 2300 – білоруси, 800 – словаки, 700 – молдавани. Тобто з усього в'їзного потоку в 21 млн. осіб на релігійний туризм прийшлося лише 0,3%!

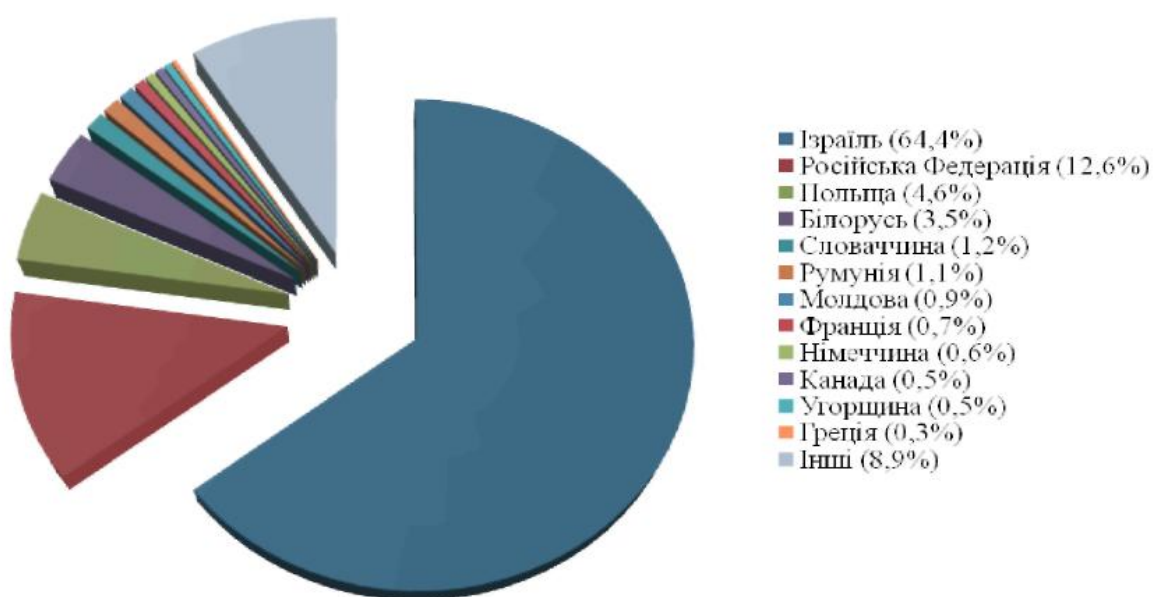

Рис. 2.1. Поїздки іноземців в Україну з релігійною метою [52]

Найбільший паломницький потік до України формують іудеї, що прямують до синагог та цвинтарів Києва, Львова, Жовкви, Белза та представники однієї з гілок іудейства (хасидів), які відвідують Меджибіж, де працював і був похований засновник хасидизму Бел Шем Тов, могили Рабі Нахмана в Умані, Леві Іцхака в Бердичеві, Мордехая Тверського в Житомирі, Іехіля Міхеля у Новоград-Волинському та ін.

Другим за кількістю прочан є паломницький потік з Росії до православної Києво-Печерської, Почаївської, Святогірської лавр та православних монастирів України: Троїцького, Єлецького Успенського, Данівського Георгіївського, Святотроїцького у Корці, Межиріцького, Святобогоявленського у Кременці, Святогірського Свято-Успенського у Зимному, Святотроїцького у Густині, Спасо-Преображенського, Мгарського, Топловського у Сімферополі.

Третім за величиною є потік прочан з Польщі до католицьких та греко-католицьких святинь. Об'єктами паломництва переважно виступають храми Львова, Жовкви, Белза, Білої Церкви, Бердичева, Полонного та інших міст переважно Західної України. Етнічними українцями, що емігрували до Польщі під час комуністичних репресій особливо часто відвідуються релігійний комплекс у Зарваниці, Крехівський Василіанський монастир, Унівський монастир та інші святині Західної України.

Паломницькі потоки зі сусідніх країн: Білорусії, Словаччини, Румунії, Молдови формуються в переважній більшості етнічними українцями, які в силу свого прикордонного положення стали мешканцями інших країн і тепер є паломниками різних конфесій України.

У 2015 році Україну відвідали 138 тис. іноземців з метою «туризм» і 720 тис. – з «іншою» метою (культурний та спортивний обмін, релігійна, інша) [55]. Якщо припустити, що частка релігійних туристів серед них досягає середньосвітового показника в 15-20%, тоді кількість іноземних релігійних туристів в Україні не перевищує 115–150 тис. осіб.

Сказати точно, скільки громадян України мандрували за кордон з релігійною метою також неможливо. Прикордонна статистика свідчить, що у

2015 році 2275 тис. українців виїжджали у приватні поїздки, 185 тис. – у службові, 207 тис. – в організовані туристичні. З них 1498 тис. мали путівки українських тур агентств (88% – київських тур агентств). З них тільки 84 тисячі осіб (5,6%) їхали з «іншою метою», в яку потрапляє і мета релігійна [88]. Якщо припустити, що усі «інші» – релігійні, тоді ця цифра 84 тис. осіб складе весь потік виїзного релігійного туризму.

Куди мандрували «інші» – також неможливо сказати точно. Оскільки 72% громадян України складають православні, з логіки, головним має бути паломницький і релігієзнавчий потік до Святої землі – в Ізраїль і Палестину.

Однак з огляду на рівень доходів населення, на перше місце скоріше вийде паломницький потік в Росію до її лавр, монастирів і чудотворних ікон, тим більше, що значна частина православних України підпорядкована Московському патріархату. Тут слід зазначити, що віруючі Київського патріархату паломництва в Росію вже багато років не здійснюють.

Третій напрямок православного паломництва з України – це Греція і Туреччина (колишня Візантія, де діяли багато з апостолів і святих), четвертий напрямок – інші православні країни (Румунія, Болгарія, Сербія, Білорусь).

Також відомо, що значна частина українців, відпочиваючих в Туреччині, Греції, Болгарії не по категорії «інші», здійснює там релігійно-пізнавальні екскурсії по святих християнських місцях. Це, наприклад, поїздки на Афон в Греції, в Міру (Демре) і Ефес в Туреччині, тощо.

Релігійність українських греко-католиків і римо-католиків, що складають 16% населення країни, вдвічі-втричі вище, ніж у православних. Тому логічно припустити, що й кількість релігійних поїздок серед них пропорційно вище і таким чином має дорівнювати числу православних паломництв. Закордонні релігійні поїздки католиків спрямовано переважно до європейських країн, бо там розташовано 20 найбільших католицьких паломницьких центрів; поїздки до Святої землі відходять на другий план.

Визначити кількість внутрішніх релігійних туристів також можливо лише побічно і дуже приблизно. Тут слід орієнтуватися на розходження в

релігійності населення, бо з цим безпосередньо пов'язані і паломництво, і релігійно-пізнавальний туризм .

Таблиця 2.2

Релігійний склад населення України (оцінка 2011 року)

	Тисяч прихильників	% у населенні	Тисяч осіб щотижнево [7]	% від віруючих	Тисяч осіб щотижнево [6]	% від віруючих
Усього населення	46875	100,0	–	–		
Українська православна церква Київський патріархат (УПЦ-КП)	18656	39,8	3350	18%	500	3%
Українська православна церква Московський патріархат (УПЦ-МП)	13781	29,4	1800	13%	790	6%
Українська автокефальна православна церква (УАПЦ)	1313	2,8	140	11%	140	11%
Українська греко-католицька церква (УГКЦ)	6609	14,1	2700	41%	850	13%
Римсько-католицька церква (РКЦ)	797	1,7	440	55%	440	55%
Протестантизм	1125	2,4	820	70%	820	70%
Усього християн	41000	87,4	9250	20%	3540	8,6%
з них православні	33750	72,0	5290	16%	1430	4,2%
Мусульманство	281	0,6		–		
Юдаїзм	94	0,2		–		
Інші	984	2,1		–		
Невіруючі	3234	6,9		–		

Складено за даними з: [64, 86]

В Україні після 80-річного атеїстичного «виховання» рівень релігійності впав до мінімуму. Однак згідно останній оцінці 87,4% жителів України (41 млн. осіб) називають себе християнами. Проте активними віруючими, що відвідують церкву щонеділі, є близько 9,2 млн. осіб за оцінкою Центра Разумкова, або 3,5 млн. осіб за оцінкою Юкрейніан соціолоджі (табл. 2.2). Бачимо, що ці дві оцінки рівня релігійності українців різняться між собою в три-чотири рази!

Згідно звіту 1-тур за 2015 рік кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України, склала 1815 тис. (виїжджали за кордон – 1498 тис., внутрішні туристи – 302 тис.), та кількість екскурсантів склала 65 тис. Тобто врахований внутрішній турпотік склав 2,2 млн. осіб. [88]

Якщо припустити, що усі активні віруючі здійснюють туристичні поїздки тільки з релігійними цілями, то їх частка у загальному турпотіці складе від 8,5% до 20%. Тоді, згідно нашому припущенню, на релігійний туризм припало не більше від 160 до 360 тисяч організованих поїздок і екскурсій, з яких 120–300 тис. – зарубіжні, і лише 25–60 тисяч – внутрішні.

Безумовно, що в релігійному туризмі беруть участь і пасивні (маргінальні) віруючі, але і активні віруючі подорожують не тільки з релігійними цілями. Поїздку до Туреччини, Єгипту або Чорногорії ніяк не можна віднести до релігійної. Також слід врахувати, що протестанти (24% активних віруючих, за оцінкою Юкрейніан соціолоджі) іконам, мощам і іншим реліквіям не поклоняються, в місцевому паломництві не беруть участь, їздять тільки в Святу землю і місіонерські поїздки. Тому ми думаємо, що в Україні частка релігійного туризму в загальному турпотіці навряд перевищує 8–10%, але швидше за все – вона нижча. Тобто, рівень розвитку релігійного туризму в Україні як мінімум в два рази нижче, ніж у середньому в світі.

З іншого боку, можна спробувати оцінити обсяг внутрішнього релігійного туризму по відвідуваності основних релігійних об'єктів.

Центром паломництва загальнодержавного рівня безумовно є Київ, де зосереджені святині православ'я, діють собори та центри управління усіх релігій та конфесій [29]. Києво-Печерська Лавра, Софійський, Володимирський і Михайлівський собори як екскурсійні об'єкти відвідуються практично всіма гостями Києва – як організованими, так і самодіяльними туристами, незалежно від їх конфесії і національності. По усіх релігійних об'єктах міста є обширна література, фотоальбоми, сувеніри, інформація на сайтах, нема недоліку кваліфікованих екскурсоводів. Рахунок відвідувачів Києва за рік йде на мільйони.

За даними Головного управління статистики міста Києва, починаючи з 2007 року столиця щорічно приймає близько 1,83 млн. туристів. У 2013 році Київ відвідали рекордні 2,42 млн. осіб. Кількість українців, які побували в столиці, було майже рівним кількості іноземних гостей: відповідно 903 і 927 тис. осіб. За 9 місяців 2015 року столицю відвідало 824 тисячі іноземних туристів, у тому числі 142 тис. росіян, 89 тис. ізраїльтян, 64 тис. білорусів, 59 тис. американців [kiev.pravda.com.ua]. Однак нема даних про розподіл цих туристів за метою поїздки. Хто з них туристи релігійні, треба догадатися.

За підрахунками, проведеними Львівською міською радою, індустрія туризму, яка породжує дуже багато нових професій, становить приблизно 9-10% в економіці міста. У 2015 році Львів відвідало близько 2 млн. гостей. Майже 70% гостей (68% – внутрішні туристи, 79% – іноземні) приїжджали до Львова з метою відпочинку та дозвілля. Дозвілля туристів на 78% становить посиденьки в кафе і ресторанах, 72% – самостійні прогулянки по місту, 60% – відвідування музеїв і виставок, 36% – екскурсії містом у супроводі гіда, 34% – відвідування релігійних об'єктів [http://galinfo.com.ua/news/]. Бачимо, що львів'яни вперше вказують частку релігійно-туристичного туризму у загальному турпотіці – 1/3. Отже, кількість релігійних туристів у місті склала близько 700 тис. осіб.

Якщо таку ж норму поширити на гостей Києва, тоді релігійно-пізнавальний турпотік у столицю складає близько 600 тис. осіб – менше, чим у Львові.

Регіональним центром паломництва Правобережної України є Свято-Успенська Почаївська Лавра в місті Почаєві Тернопільської області – другий після Києво-Печерської Лаври відомий православний храм Московського Патріархату. Тур в Почаївську лавру переважно цікавий для православних, під час якого організовується огляд святинь Лаври. Віруючі можуть доторкнутися до Чудотворної ікони Божої Матері, відвідати склеп з мощами Іова та Амфілохія і розташований поруч Свято-Духівський Почаївський Скит, піднятися на Божу гору і набрати води з джерела Святої Анни. Екскурсії в

Лавру організовано з усіх обласних центрів країни [80]. Кожного року її відвідують близько 500 тис. туристів [59]; усі вони розглядатися як релігійні.

Регіональним центром православного паломництва Лівобережної України є Свято-Успенська Святогірська Лавра в Донецькій області, третя в Україні. У лаврі зберігаються три чудотворні ікони Божої матери – «Святогірська чудотворна», «Казанська» і «Троєручица». Лавра являє собою величезний комплекс, ідеальний для паломництва. При Лаврі є готель з безкоштовним перебуванням протягом 3 днів, трапезна, музей, проводяться екскурсії. Її популярність далеко переступила межі Донецької області. На святкування на честь Святогірської ікони Божої Матері 30 липня прибуває близько 10000 паломників із «всієї Святої Русі» [63].

Місто Святогірськ являє собою курорт; у ньому розташовано 59 закладів розміщення туристів, санаторно-курортних, оздоровчих і рекреаційних та 24 дитячих оздоровчих заклади. За даними місцевої адміністрації, в оздоровчий сезон місто приймало на оздоровлення та відпочинок близько 1,2 млн. осіб. Логічно думати, що практично усі відпочиваючі відвідували Лавру. Однак звіти закладу «Державний історико-архітектурний заповідник» показують, наприклад, що у 2011 році проведено лише 2210 екскурсій, на яких побувало 32700 осіб! [57]. Така колосальна розбіжність даних свідчить як про рівень приписок (або обману), так і про рівень релігійності донбаського населення.

Найбільшим центром власне паломництва виявляється Зарваниця – невеличке село за 60 км від Тернополя, але один з 15-ти світових Маріїних центрів, визнаних католицькою церквою. Тут, на місці явлення Діви Марії знаходиться чудотворна ікона Зарваницької Божої Матері – одна з якнайдавніших в Україні. Ікона випромінює неймовірне тепло, має величезну силу, не раз зупиняла ворожі напади, а вода з джерела зціляла калік і хворих. Статус паломницького центру Зарваниця має з XVII століття, відновлена вона в післярадянські часи. Для тисяч прочан облаштоване Співоче поле на 50 тис. осіб, автостоянка, молодіжні центри [29]. Від травня до глибокої осені тут відбуваються прощі, фестивалі. Готелів і ресторанів тут немає – паломники

зупиняються і харчуються у місцевих жителів. Проща до Зарваниці часто здійснюється традиційно – пішки з Тернополя. Буває, пішки йдуть зі Львівщини і Закарпаття. Інколи на прощу збирається до на півмільйона людей. Безумовно, що усі ці люди – релігійні туристи.

Також новим великим паломницьким центром греко-католиків став Джублик – урочище біля села Нижнє Болотнє в Іршавському районі Закарпатської області. Тут 27 серпня 2002 року відбулося об'явлення Матері Божої маленьким дівчаткам Оленці та Мар'янці. На сьогодні в урочищі засновано два монастирі, побудовано літню відпустову церкву, готель, будинок для паломників. Над джерелом де з'явилася Богородиця стоїть дерев'яна каплиця Матері Божої, а довкола святилища встановлено Хресну Дорогу [83]. Кожного місяця 26-27 числа в Джублику проходять відпустові дні та прощі, а на річницю об'явлення з 24 по 27 серпня до Джублика з'їжджаються тисячі паломників з України і світу, проводиться з'їзд християнської молоді. Зі Львова до Джублика встановлено найбільшу у світі (300 км) Хресну Дорогу [<http://www.golgofa.at.ua>]. Однак точних даних про число паломників немає.

2.2. Стан просування релігійного туризму на туристичний ринок

Як показав аналіз сайтів туристичних фірм [90], абсолютна більшість туроператорів і турагентів пропонує індивідуальні, сімейні і групові путівки практично в усі країни світу, не обтяжуючи себе турботою з укомплектування паломницьких груп. Конкретно просуванням і організацією релігійного туризму займаються головним чином релігійні організації і створені ними або при них паломницькі відділи, центри, бюро, турфірми.

Українською православною церквою Московського патріархату починаючи з 2005 року в кожній її єпархії створено паломницькі відділи або служби, які зареєстровані на право займатися туристичною діяльністю. На сьогодні зі своїми сайтами діють паломницькі служби УПЦ-МП «Странник»

(Дніпропетровськ, <http://strannik.ortox.ru>), «Одигітрія» (Запоріжжя, www.odigitriya.com), «Паломницький центр Істоки» (Київ, www.istoki.kiev.ua), «Святині Православ'я» (Київ, www.palomnik.in.ua, www.kosma.org.ua), «Київський Єрусалим» (Київ, www.feodor.kiev.ua), «Христофор» (Луганськ, www.hristofor.kiev.ua), «Метеора» (Мукачеве, <https://vk.com/palomnikmeteora>), «Готія» (Сімферополь, www.gotiya.com), «Купель» (Сімферополь, www.palom.info), «Пілігрим» (Сімферополь, piligrim.crimea.ua), в Кіровограді (elisavetgrad.pravorg.ru), Одесі (сайт: <http://palomnik.od.ua>, <http://vk.com/palomniki>, <http://blagovest.church.ua/>), (www.palomnik.crimea.ua), Сумах (<http://palomnik.sumy.ua>), Харкові (www.palomnik.com.ua), Херсоні (www.monastyr.ks.ua), Хусті (palomniki.in.ua).

Наприклад, паломницький відділ Харківської єпархії відкрито з благословення митрополита Харківського і Богодухівського Никодима в 2005 році. Він організує паломницькі поїздки по всіх Святих місцях України, Росії та здійснює зарубіжні поїздки на Святу Землю (Ізраїль), на Святу гору Афон, в Грецію, Німеччину, Італію, Францію, Грузію, Туреччину, по інших країнах.

Територія України насичена великою кількістю Святих місць, що зберігають давню духовність, історію і святість нашої землі. Ось далеко не повний список Святих місць до яких цілий рік стікаються паломники з усіх місць: Свято-Успенська Ніколо-Василівська обитель, Мгарський чоловічий монастир, Корецький ставропігійний жіночий монастир, Топловський Свято-Параскевинський монастир, Херсонес (місце хрещення рівноапостольного князя Володимира), Свято Троїцький собор у Чернігові (мощі прп. Лаврентія і свт. Феодосія Чернігівських), Свято-Троїцький собор у Сімферополі (мощі свт. Луки Кримського (Войно-Ясенецького), безліч святинь і мощів святих в трьох Свято-Успенських Лаврах.

Харківський паломницький відділ пропонує свої послуги з організації поїздок до визначних для релігійного життя місць України по таких маршрутах [75, 78]:

1. Харків-Полтава-Козельщина-Харків. Вартість такої мандрівки складає 250 грн., включає в себе переїзд по маршруту в комфортабельному автобусі, супровід православного, професійного екскурсовода на протязі всього шляху, та екскурсії, що входять до програми. Виїзд здійснюється один раз на місяць тривалість екскурсії 1 день з 8:00 до 20:30.

2. Почаїв, по маршруту Харків-Полтава-Мгар-Київ-Почаїв-Гоця-Корець-Харків. Вартість цього туристичного продукту складає 1500 грн., включає в себе переїзд комфортабельним автобусом на протязі всього маршруту слідування, супровід професійного православного екскурсовода на протязі всього шляху, та екскурсії, що входять до програми. Не входить у вартість харчування у Києві та Почаєві (200-250 грн.), проживання (100 грн.), окреме розміщення в двохмісних номерах. Виїзд здійснюється 1 раз на місяць, тривалість екскурсії 5 днів.

3. Харків – Область (храми та монастирі, Харків-Водяне-Нижня Озеряна-Харків). Вартість складає 150 грн., включає переїзд маршруту слідування, супровід професійного православного екскурсовода на протязі всього шляху, та екскурсії, що входять до програми. Виїзд здійснюється один раз на тиждень, тривалість екскурсії один день з 8:00 до 20:30.

4. Київ-Полтава-Мгар. Маршрут Харків-Полтава-Мгар-Київ-Харків. Вартість мандрівки складає 600 грн., у вартість входить переїзд комфортабельним автобусом на протязі всього маршруту слідування, супровід професійного православного екскурсовода на протязі всього шляху, та екскурсії, що входять до програми, проживання. Не включено у вартість харчування в Києві (100-150 грн.), окреме проживання у двохмісних номерах. Виїзд здійснюється один раз на два місяці, тривалість програми 2 дні.

5. Дніпропетровськ (до мощів св. Ганни). Маршрут Харків-Дніпропетровськ-Новомосковськ-Харків. Вартість складає 200 грн., у вартість входить переїзд комфортабельним автобусом на протязі всього маршруту слідування, супровід професійного православного екскурсовода на протязі

всього шляху, та екскурсії, що входять до програми. Виїзд за даною програмою здійснюється за індивідуальним розкладом, тривалість один день.

6. Полтава-Мгар-Миргород-Диканька. За маршрутом Харків-Полтава-Мгар-Миргород-Диканька-Харків. Вартість складає 350 грн., включає в себе переїзд комфортабельним автобусом на протязі всього маршруту слідування, супровід професійного православного екскурсовода на протязі всього шляху, та екскурсії, що входять до програми, проживання. Виїзд за даною програмою здійснюється за індивідуальним розкладом, тривалість два дні.

7. Святогірськ. За маршрутом Харків-Святогірськ-Ізюм-Харків. Вартість 230 грн., включає в себе переїзд комфортабельним автобусом на протязі всього маршруту слідування, супровід професійного православного екскурсовода на протязі всього шляху, та екскурсії, що входять до програми. Виїзд здійснюється раз на два тижні, тривалість програми 1 день з 8:00 до 20:30.

8. Чернігів. Харків-Мгар-Чернігів-Данівка-Харків. Вартість складає 600 грн., включає в себе переїзд комфортабельним автобусом на протязі всього маршруту слідування, супровід професійного православного екскурсовода на протязі всього шляху, та екскурсії, що входять до програми, проживання. Виїзд здійснюється раз на півроку, тривалість програми 2 дні [78].

Виходить, що при максимальному завантаженні Харківська єпархія може забезпечити близько 100 поїздок і перевезти до 4 тисяч паломників.

Паломницька служба «Странник» Дніпропетровської єпархії УПЦ МП організує у 2016 році наступні поїздки [71]:

- День пам'яті ченця Іоанна в Елізарово, Борисівка, Святе джерело;
- Румунія – Болгарія – Греція;
- Свято-Вознесенський чоловічий монастир у с. Банчени та інші монастирі Чернівецької єпархії;
- «Долина Божої ласки» (Сілезія – Богемія – Саксонія) Польща – Німеччина – Чехія;
- Чигирин – Стеблів – Черкаси – Лебедин;
- Свята Земля (Ізраїль) – Йорданія;

- Святині Стародавньої Візантії (Туреччина);
- Москва – Троїце-Сергієва Лавра – Годеново;
- Свято-Успенська Лавра Святогірськ – Ізюм – Харків;
- Монастирі Одеської єпархії;
- «Великі святі Іонічний островів» Афіни – Закінфос – Кефалонія – Лефкада – Корфу;
- «По стопах св. Паїсія Величковського» Румунія;
- Святині Києва – Житомир – Кипяче;
- Греція – Барі;
- Хресний хід з іконою Б.М. «Знамення» Курсько-Кренної з Курська в Курсько-Кренну Пустель – Білгород;
- Свято-Успенська Лавра Почаєвська – Свято-Духовський скит, джерело праведної Ганни;
- Свято-Успенська Лавра Святогірська – Ізюм;
- Єкатеринбург – Ганіна яма – Казань – Болгар – Дивногорье;
- Валаам – Санкт-Петербург – Псков – Печори – Александро-Свірський монастир;
- Святині Криму з відпочинком;
- Свята Земля на Перетворення;
- Дівеєво – Москва – Толга – Владимир [71].

Якщо в кожна група буде з 30 осіб, служба «Странник» відправить у паломництва 660 людей.

Православна паломницька служба «Право-Тур» у Дніпропетровську (незрозуміло, якого патріархату) пропонує 70 турів по святих місцях усіх регіонів України, 30 турів до святинь і монастирів Росії, Білорусі та Молдови, щомісячно паломництво в Грузію. Також від 4 до 10 груп щомісячно набирає в паломництва по святих місцях Ізраїлю, Палестини, Йорданії, Єгипту, Кіпру, Греції, Туреччини і Європи. Групи набираються з усіх міст України.

Паломницька служба Московського патріархату з Запоріжжя пропонує в цьому році 27 маршрутів по Україні, які охоплюють майже всю Україну [72].

Така ж картина на всіх паломницьких сайтах Московського патріархату. Зокрема, в Одесі під егідою Московського патріархату формуються паломницькі тури на теплоході «Дмитрий Шостакович», що з цією метою переобладнаний для задоволення релігійних потреб віруючих. Він може взяти на борт 500 пасажирів, що за маршрутом Одеса-Стамбул-Салоніки-Хайфа прямують до Святої Землі, перебування в якій розраховане на 3 дні.

Паломницький відділ Києво-Печерської Лаври, створений в 1997 р. організовує поїздки на Святу Землю і гору Синай. З 2000 р. проводяться поїздки до святинь України, Росії і Білорусі. З 2003 р. до них додалися відвідини святинь православної Греції і Єгипту. З 2005 р. відділ дає можливість православним паломникам відвідати святині Туреччини (Константинополь), Грузії, Румунії, з 2006 р. – святині і монастирі Сербії і Чорногорії, а з 2007 р. – Німеччини, Франції та Італії [79].

Під егідою Київського патріархату Української православної церкви київська турфірма «Вояжер-2000» пропонує 7-денний тур, що включає як відвідування основних християнських святинь та відправлення культів, так і екскурсійне обслуговування в Єрусалимі (з виїздом на Мертве море). Тур спланований як кільцевий, з поселенням в Єрусалимі, Тіверії та Натанії й численними радіальними виїздами [77].

Патріарший паломницький центр УГКЦ в Києві організовує як релігійні так і паломницькі тури по Україні і по світу. Весь асортимент програм відображений на сайті Підприємства релігійної організації, засновником та власником є керівний центр «Патріаршої курії». Основні тури по Україні спрямовані на відвідання греко-католицьких святинь Києва, Тернополя, Львова та їх околиць [85].

Греко-католицький центр Львівської архієпархії вирізняється кількістю проведених прощ серед всіх центрів України та здійснює загальне керівництво паломництвом Західної України [67].

Архієпархіяльний паломницький центр «Рафаїл» (Львов, УГКЦ) щорічно організує 20 паломницьких мандрювань по країнах Європи і до Святої землі в

Ізраїль. Він же координує проведення прощ до святинь УГКЦ. Цього року їх пройде 20: в Унів, Вишгород, Крехів, Погоню, Перемишліни, Глиняни, Страдч, Зарваницю, Малий Березний, Прилбичі, Гошів, Крилос, Джублик, Бороняво [67].

Тернопільська турфірма «Окраїна» пропонує паломницькі тури святинями Волині. Прикладом такого туру є дводенний тур «Православні святині Волині», екскурсії в Почаїв, Онішківці (купальня Св. Анни), Кременець, Межиріч, Зарваницю, які також несуть екскурсійну і пізнавальну інформацію. Маршрути релігійно спрямованих турів доповнюються відвідуванням різноманітних релігійних об'єктів: монастирі, церкви, замки.

Римо-католицький паломницький центр Матері Божої Неустанної Помочі (Київ, Львов, Івано-Франківськ, Тернопіль) пропонує у 2016 році вісім паломницьких турів по країнах Європи, включно Скандинавію [66].

Паломницька служба Свято-Воскресенського храму в с. Зазим'я (Київська обл.) «Путник» організовує багато паломницьких турів по святинях Криму і Одеської області. Наприклад, 10-денний тур, що є поєднанням відпочинку на морі і відвіданням Кримських святинь [70]. Туроператор Континент-Лайн (м. Суми) здійснює регулярні паломницькі тури до Святогірської Лаври і Почаївської Лаври з відвіданням богослужінь [56]. І так далі.

У цілому нами нараховане в Україні близько 130 паломницьких відділів, служб, агентств, фірм. Географія пропонованих ними маршрутів охоплює всю територію України та усі країни Європи і Близького Сходу. У середньому одна така служба пропонує за рік приблизно 50 поїздок, а співвідношення між внутрішніми і закордонними турами складає приблизно 3 к 2.

Тоді можна дещо розрахувати. Якщо 130 підприємств відправлятимуть в кожен паломницьку поїздку групу з 25 осіб, загальна кількість паломників складе 162,5 тисячі. З них 30–40 тисяч поїдуть за кордон, а 120–130 тисяч – по Україні.

Дивно, але ця цифра збігається з нашою оцінкою кількості релігійних туристів, зробленою в підрозділі 2.1 (стор. 38) – мінімально 160 тисяч людей.

ВИСНОВКИ

Згідно з поставленими завданнями нами зроблено такі висновки:

1. На сучасному етапі в Україні сформований видовий сегмент ринку релігійного туризму, який набуває все більшого розвитку. У зв'язку зі збільшенням кількості пропозицій по організації паломницьких поїздок завдання фахівців туристичного бізнесу полягає в тому, щоб грамотно організувати роботу на основі маркетингових досліджень і чіткої роботи менеджерів. Щоб в подальшому релігійний туризм став повноцінним видом туристичної індустрії, необхідний комплекс правових, економічних та організаційних заходів, що сприяють його розвитку.

2. Для розвитку релігійного туризму України туристичні компанії спираючись на попит, створюють все нові і нові тури до релігійних святинь як України так і всього світу.

3. Храми, монастирі й інші релігійні об'єкти складають 27% усіх позначених у каталогах пам'яток України. Якщо припустити, що кількість релігійних туристів і екскурсантів буде пропорційною числу цих релігійних об'єктів по областях і регіонах України, виходить, що три чверті (75%) потоку релігійного туризму буде спрямовано в Західну і Центральну Україну, близько 14% – в східні області і менше 10% – на південь країни.

4. Визначити фактичну кількість релігійних туристів і екскурсантів в Україні неможливо, оскільки з цього виду туризму відсутні як статистика, так і аналітичні дослідження. В державному статистичному бюлетені з туризму враховуються лише організовані туристи і екскурсанти, які оформили путівки в українських тур агентствах. Самодіяльні ж туристи і екскурсійні бюро в облік не потрапляють.

5. Визначити кількість внутрішніх релігійних туристів можливо лише побічно і дуже приблизно. Якщо припустити, що усі активні віруючі здійснюють туристичні поїздки тільки з релігійними цілями, то їх частка у загальному турпоточі складе від 8,5% до 20%. Тоді на релігійний туризм

припадає від 160 до 360 тисяч організованих поїздок і екскурсій, з яких 120–300 тис. – зарубіжні, і лише 25–60 тисяч – внутрішні. Виходить, що в Україні частка релігійного туризму в загальному турпоточі навряд перевищує 8–10%, але швидше за все – вона нижча. Тобто, рівень розвитку релігійного туризму в Україні як мінімум в два рази нижче, ніж у середньому в світі.

6. Кількість іноземних паломників в Україну складає в середньому 60–70 тисяч, релігійно-пізнавальних іноземних туристів приблизно стільки ж. З них дві третини складають ізраїльтяни, російських паломників не більше 15% (8–10 тисяч паломників).

7. Сказати точно, скільки громадян України мандрували за кордон з релігійною метою також неможливо. Прикордонна і туристична статистика не дає скільки-небудь правильної оцінки.

8. За даними місцевих спостережень у 2015 році кількість релігійних туристів у Львові склала близько 700 тис. осіб, у Києві – близько 600 тис. осіб, у Почаєві – не більше 500 тисяч, у Зарваниці – до 500 тисяч, у Джублику – до 300 тисяч, у Святогірську – близько 100 тисяч.

9. Аналіз сайтів туристичних фірм показує, що абсолютна більшість туроператорів і турагентів пропонує індивідуальні, сімейні і групові путівки практично в усі країни світу, не обтяжуючи себе турботою з укомплектування паломницьких груп. Безпосередньо просуванням і організацією релігійного туризму займаються головним чином релігійні організації і створені ними або при них паломницькі відділи, центри, бюро, турфірми.

10. У цілому в Україні нараховується близько 130 паломницьких відділів, служб, агентств, фірм. Географія пропонованих ними маршрутів охоплює всю територію України та усі країни Європи і Близького Сходу. У середньому одна така служба пропонує за рік приблизно 50 поїздок, а співвідношення між пропонованими внутрішніми і закордонними турами складає приблизно 3 : 2.

11. Якщо 130 підприємств відправлятимуть в кожен паломницьку поїздку групу з 25 осіб, загальна кількість паломників складе 162,5 тисячі. З них 30–40 тисяч поїдуть за кордон, а 120–130 тисяч – по Україні. Дивно, але ця цифра

збігається з нашою оцінкою кількості релігійних туристів – мінімально 160 тисяч людей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про туризм» №1282/4 від 18.11.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №29.
2. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» // Відомості Верховної Ради УРСР ВВР-1991. – № 25, ст. 283.
3. Азар В. Туризм – еще один феномен XX века // В. Азар Туризм: практика, проблемы, перспективы, №11, 2008.
4. Александрова А.Ю.: Международный туризм Учебник. / А.Ю. Александрова – М.: Аспект Пресс, 2002. – 470 с.
5. Александрова А. Ю. Международный туризм / А.Ю Александрова – М.: Аспект пресс, 2004. – 52 с.
6. Анурин, В.Ф. Маркетинговые исследования потребительского рынка: уникальный отечественный опыт / В. Ф. Анурин – СПб.: Питер, 2004. – 269 с.
7. Афанасьев І.Ю., Устименко Л.М., Історія туризму. Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2005. – 320 с.
8. Бабарицька В. Менеджмент туризму. Туроперейтинг, понятійно-термінологічні основи. Сервісне забезпечення тур продукту // Навчальний посібник-Київ: Альтерпрес, 2004 – 286 с.
9. Бабкин А.В. Специальные виды туризма. – Феникс, Ростов-на-Дону: 2008. – с.21, 21-37 с.
10. Байназаров А.М. Туристичний імідж регіону: монографія / А.М. Байназаров, О.В. Бойко, О.С. Вишневська, Г.В. Довгаль, О.В. Євтушенко, С.М. Куделко, О.О. Любіцева, О.Г. Павлова, А.Ю. Парфіненко, А.С. Перепелиця; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2011. – 311 с.
11. Бернет Дж., Мориарти С. Маркетинговые коммуникации. Интегрированный подход – СПб, 2001. – 864 с.
12. Боголюбов В.С., Орловская В.П. Экономика туризма – М.: Академия, 2005. – 192 с.

13. Биржаков М.Б. Паломнический и религиозный туризм. «Туристские Фирмы», справочник / М.Б. Биржаков – СПб: ОЛБИС, 1997р.
14. Данько Н.І. Брендинг як напрям вдосконалення рекламної стратегії туристичного підприємства / Данько Н.І. // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – №1086. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». – Вип. 2. – 133-137 с.
15. Дурович А.П. Маркетинг в туризме: Учеб. пособие / А.П. Дурович. – 5-е изд., стереотип. – Мн.: Новое издание, 2005. – 496с.
16. Дурович А.П. Реклама в туризме: учебное пособие / А.П. Дурович – Минск: Новое издание, 2003. – 496 с.
17. Джугенхаймер Д.У., Уайт Г.И. Основы рекламного дела / пер. с англ. – Самара: Корпорация «Федоров», 1996. – 476с.
18. Євтушенко О.В. Сенсорний маркетинг у туристичному бізнесі – новітня технологія в просуванні туристичного продукту // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – №1086. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». – 145-149 с.
19. Жданов Н.С. Паломницький туризм – за і проти // Турист. 2003, №6.
20. Зорин И.В., Каверина Т.П., Квартальнов В.А. и др. Менеджмент туризма: Туризм как вид деятельности: Учебник – М.: Финансы и статистика, 2001. – 288 с.
21. Ильина Е.Н. Туризм, путешествия, создание туристской фирмы. Агентский бизнес: учебник для туристических колледжей и вузов – М.: РАМАТ, 2008.
22. Іваськів В. Щоб усі шляхи вели в Україну: Про особливості і можливості туристичної галузі // Діловий вісник. – 1999. – №10. – 16-17 с.
23. Каурова А.Д. Организация сферы туризма: Учеб. пособие. – СПб: «Издательский дом Герда», 2005.-320 с.
24. Квартальнов В.А. Иностраный туризм. – М., Финансы и статистика, 1999-186 с.
25. Квартальнов В.А. Туризм. – М., Финансы и статистика, 2000. – 283 с.

26. Криворученко В. Туризм – справа прибуткова. Якщо вона розвинена // Голос України. – 1999.-15 квітня. – 12 с.
27. Ковальчук А.С. Географія релігій в Україні: Монографія / А.С. Ковальчук. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 308 с.
28. Любіцева О.О., Романчук С.П. Організація православного паломництва в Святу Землю – Туризм на порозі ХХІ століття: освіта, культура, екологія. / Матеріали міжнародних наук.-практ. конф. – К., 1999.
29. Любіцева О.О., Романчук С.П. Паломництво та релігійний туризм: Навч. посібник / О.О. Любіцева, С.П. Романчук – К.: Альтерпрес, 2011. – 416 с.
30. Мироненко Н.С., Твердохлебов И.Т. Рекреационная география, М.: МГУ, 1981. – 208 с.
31. Муравьев А.Н. Путешествие по святым местам. / Учебное пособие – М.: «Книга В», 1990. – 344 с.
32. Наумова А.В. Интегрированные маркетинговые коммуникации в местах продажи. У 2 ч. Ч. 2. Личные продажи. – Новосибирск: СибУПК, 2007 – 126 с.
33. Николаенко Д.В. Рекреационная география, учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 288 с.
34. Православные обители. Путеводитель. – М., 1998.
35. Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-церковних відносин в Україні. / Офіційний вісник Державного комітету України в справах релігії // Людина і світ. – 2001. – № 2-3. – 31-41с.
36. Релігійні традиції світу. У 2-ух томах. Том 1 / Пер. з англійської. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1996 – 576 с.
37. Скорченко Ю.А. Сучасний туризм: тенденції розвитку та деякі актуальні проблеми галузі. // Всеукр. студ. наук.-практ. конф.: Молодь, суспільство, культура. – Луганськ, 2007
38. Стафійчук В.І. Рекреалогія / В.І. Стафійчук. – К.: Альтпрес, 2006. – 263 с.

39. Сендж Ч., Фрайбургер В., Рацал К. Реклама: теория практика. – М., 2009. – 57 с.
40. Сенин В.С. Организация международного туризма Учебник. / В.С. Сенин – М.: Финансы и статистика, 2003. – 400 с.
41. Соколова М.В. История туризма: учебное пособие. – М., 2004.
42. Силантьева М.В. Духовный смысл православного паломничества в эпоху глобализации / М.В. Силантьева // Паломничество и религиозный туризм: разнообразие интерпретаций. Сборник научных статей. – Владимир, 2012.
43. Тришин А.Ф. Мировые религии и религиозные памятники: Учеб. пособие. – Брянск, 1997.
44. Тодер Т.Х. Религиозный туризм. / Т.Х. Тодер – М., 2003.
45. Толкачёв А.Н. Личные продажи и новые подходы / А.Н. Толкачёв – М.: ЭКСМО-2010. – 400 с.
46. Христов Т.Т. Религиозный туризм. Учебное пособие. / Т.Т. Христов – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 288 с.
47. Чудновский А.Д, Жукова М.А., Сенин В.С Управление индустрией туризма. – М., 2005.
48. Яроцький П.Л. Паломницький (релігійний) туризм в Україні: перспективи розвитку. // Релігієзнавство. Навчальний посібник. 2-ге вид./ П.Л. Яроцький – К.: 2004.
49. Яблоков А.А. Религиоведение. / А.А. Яблоков – М.: 2006.
50. Актуальні проблеми країнознавчої науки Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://internationalconference2014.wordpress.com/>
51. 1000 священих мест планети [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.adcinvent.com/>
52. Бордун О.Ю. Теоретичні та прикладні засади дослідження релігійних та паломницьких потоків України [Електронний ресурс] – режим доступу:

53. Всі Тури [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://vsitury.com.ua/offer/>
54. Греція. Религиозный туризм [Електронний ресурс]. / Министерство туризма Греции. – 2015 – Режим доступу : <http://all-in-greece.ru/>
55. Державна прикордонна служба України [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://dpsu.gov.ua/ua/>
56. Епархиальный паломнический отдел г.Сумы [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://palomnik.sumy.ua>
57. Звіт міського голови про діяльність виконавчих органів Святогірської міської ради за 2014 рік [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://svyatogirsk.com.ua/files/proektr1-301214.doc>
58. Католицький Медіа-Центр [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://kmc.in.ua>
59. Кременецька районна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.oda.te.gov.ua/kremenetska/ua/>
60. Мега лекции [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://megalektsii.ru/s71527t1.html>
61. Международная общественная организация «Международный центр туризма и спорта «Восхождение» [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.voshozhdenie.su/>
62. Мир туризма: Каталог турфирм Украины - [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://turbiz.turistua.com/>
63. Монастыри и храмы [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.pravoslavie.ua/monasteries/>
64. О состоянии и тенденциях развития религиозной ситуации и государственно-конфессиональных отношений в Украине. Информационный отчет [Електронний ресурс]. – Юкрейніан соціолоджі сервіс, 2011. – режим доступу:
65. Паломницька служба «Готія» [Електронний ресурс] – режим доступу: www.gotiya.com

66. Паломницький центр Матері Божої Неустанної Помочі [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.palomnyk.info/>
67. Паломницько-реколекційний центр РАФАЇЛ [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://rafail.com.ua/>
68. Паломническая служба «Метеора» [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://vk.com/palomnikmeteora>
69. Паломническая служба «Одигитрия» [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://odigitriya.com/>
70. Паломническая служба «Святыни православия» при храме свв. Косьмы и Дамиана Киевской Епархии [Електронний ресурс] – режим доступу: www.palomnik.in.ua,
71. Паломническая служба «СТРАННИК» [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://strannik.ortox.ru>
72. Паломническая служба в Запорожье [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://palomnik.zp.ua/>
73. Паломническая служба от храма св. вмц. Варвары [Електронний ресурс] – режим доступу: www.varvara-palomnik.com
74. Паломнический отдел св. Апостола Андрея Первозванного [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://palomnik.od.ua>
75. Паломнический отдел Харьковской епархии [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://palomnik.com.ua>
76. Паломнический Центр «Истоки» [Електронний ресурс] – режим доступу: www.istoki.kiev.ua
77. Паломнический Центр Украинской Православной Церкви [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://pilgrims.in.ua/ru/top-palomnicheskie-sluzhby/>
78. Паломничество Харьков [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://palomnik.kharkov.ua/>

79. Первое экскурсионное бюро. Киев. [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://primetour.ua/ru/excursions/weekend/tur-v-svyatogorskuyu-lavru-tur-k-doneckoj-svyatyne.html>

80. Почаевская лавра [Электронный ресурс] – режим доступа: http://www.liveinternet.ru/community/geo_club

81. Православна Харківщина [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://pravoslavie.kharkov.ua>

82. Привет Польша. [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://www.privet-polsha.ru/>

83. Путеводитель по Украине (информационно-туристический портал) [Электронный ресурс]. – режим доступа: <http://ua.igotoworld.com>

84. Религиозный туризм [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://fontell.ru/category/religioznyj-turizm/>

85. Релігійний туризм [Электронный ресурс] – режим доступа: http://risu.org.ua/ua/relig_tourism

86. Релігія і влада в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали [Текст]. – К.: Центр Разумкова, 2011. – 82 с. – – режим доступа:

87. Свято-Воскресенский Теплодарский женский монастырь Одесской епархии [Электронный ресурс] – режим доступа: [http://blagovest.church.ua\](http://blagovest.church.ua/)

88. Туристична діяльність в Україні у 2015 році. Статистичний бюлетень [Электронный ресурс]. – Київ: Державна служба статистики України, 2016. – 76 с. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

89. Туроператор «Mannschaft» [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://mannschaft.ck.ua/tours/ukraina/pochavska-lavra/>

90. Туроператоры, турфирмы, турагентства, туристические компании, туристические агенты Украины [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://returist.com/agencies>

91. Українська православна церква Київського Патріархату Харківська Єпархія [Электронный ресурс]. – режим доступа: <http://cerkva.kharkov.ua>

92. Харківсько-Запорізька дієцезія [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.rkc.kh.ua/>

93. Храм прп. Федора Освященного (Киевский Иерусалим) [Електронний ресурс] – режим доступу: www.feodor.kiev.ua

94. Христианские храмы [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.truechristianity.info/churches.php>

95. Чміль О., Чміль В. Релігієзнавчі мандрівки та релігійний туризм [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://tourlib.net>

96. World Tourism [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.world-tourism.org/>

ДОДАТКИ

Центри релігійного туризму для православних в Україні

Центри релігійного туризму	Характеристика
Свято-Успенська Києво-Печерська лавра	Є національною святинею українського народу. Зберігаються чудотворна ікона Успіння Божої Матері, мощі святителя Михайла, першого митрополита Київського, гробниця з частками мощів всіх преподобних печерських, гробниці преподобного Феодосія, срібна рака з главою св. Рівноапостольного князя Володимира.
Свято-Успенська Почаївська лавра.	Знаходиться м.Почаїв. Головними святинями є Почаївська Чудотворна ікона Божої Матері, Цельбоносная стопа Божої Матері.
Свято-Успенська Святогірська Лавра	Православний монастир, зараз Московського патріархату, у Святогірську (Донецька область). Монастир розташований на високому крейдянному правому березі Сіверського Дінця (так звані Святі гори). Окрім наземних будівель, має крейдяні печери. У лаврі зберігаються мощі преподобного Іоанна, затворника Святогірського.
Михаліївський собор	Хрестово-купольний шестистовпний храм з трьома нефами та одним позолоченим куполом. На території монастиря знаходиться Київська православна богословська академія та храм святого апостола і євангеліста Іоана Богослова.
Володимірівський собор у Києві	Православний собор у Києві, головний храм Української Православної церкви – Київського Патріархату Собор побудовано у руському неовізантійському стилі.
Красногірська Свято-Покровська обитель	Православна обитель розташована на Черкащині, поблизу міста Золотоноші. Належить до Черкаської єпархії УПЦ МП. Нещодавно районна рада передала монастирю приміщення колишньої школи-інтернату для розумово відсталих дітей. Тепер монастир із допомогою мирян, на місці старих, аварійних приміщень будує нові та облаштовує територію для скита.
Мотронянський і Могарський монастирі в Черкаській області	Знаходиться в с. Мельники Черкаської області Троїцький Мотронинський монастир – це діючий жіночий монастир, який належить православної єпархії. Навпроти входу у монастир сходи ведуть у глибокий яр до джерела св. Онуфрія.
Спасо-Преображенський собор в м. Чернігові	Одна з найстаріших збережених монументальних кам'яних будов України, головна споруда Чернігівського князівства. Зала храму є чи не найкращою в Україні для звучання голосу. Богослужіння в храмі відправляють клірики Української православної церкви (Московського патріархату).
Свято-Борисо-Глібський монастир у м.Харкові.	Православний монастир у Харківській єпархії. Знаходиться в селі Водяне Зміївського району Харківської області. У 2012 році Монастир відійшов від Харківської і Богодухівської єпархії до новоутвореної Ізюмської єпархії Української православної церкви (МП).

ДОДАТОК 3

Центри релігійного туризму для католиків в Україні

Центри католицького релігійного туризму	Характеристика
Миколаївський костел	Одне з найкрасивіших споруд Києва початку ХХ століття. В даний час на службах у знову відбудованому сто років тому костелі буває безліч людей неукраїнської національності, оскільки служба ведеться на п'яти мовах – українською, польською, італійською, іспанською та англійською.
костел Святого Олександра	Самий перший костел на території міста. Зараз костел вміщує близько 2000 чоловік. Парафіяни пишаються пишним оздобленням костелу, реліктовим розп'яттям над вівтарем, привезеним з Італії, приходять вони і на концерти органної музики, які проводяться в цьому костелі.
Домініканський собор (церква присвятої евхаристії)	Греко-католицька церква в центральній частині Львова, у зоні всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, пам'ятка архітектури національного значення. До 2-ї світової війни – головний собор римо-католицького монастиря ордену домініканців; за радянських часів – музей історії релігії.
Архикафердальний собор святого Юрія	Греко-католицький собор Галицької митрополії, до 1817 при монастирі Чину св. Василя Великого, монументальний архітектурний ансамбль з виразними національними рисами. Вважається головною святинею українських греко-католиків. З 1998 року Собор разом з історичною частиною міста увійшов до списку світової спадщини ЮНЕСКО.
Історико-архітектурна пам'ятка костелу Бернардинів.	Знаходиться у Львові на площі Соборній, 3-а. На місці сучасного будови ще з XV століття існував дерев'яний монастир, згадка про яке є в літописах 1460 року.
Архікафедральна базиліка Успіння Пресвятої Діви Марії або Латинський кафедральний собор	Головний храм Львівської римо-католицької церкви на Кафедральній площі про Львів. Пам'ятник сакральної архітектури XIV-XVIII століть.

Центри релігійного туризму для іудеїв в Україні

Центри релігійного туризму	Характеристика
Меджибіж	Селище міського типу в Україні, в Летичівському районі Хмельницької області. У Меджибожі збереглося старе єврейське кладовище, на якому збереглися могили Ба'ал-Шем-Това – засновника хасидизму, Г. Острополера.
Садігора	Передмістя Чернівців, в якому знаходилася резиденція чудового Ружинського ребе. Одне з найбільших кладовищ, на жаль, не дуже добре збереглося. Надгробок над могилою Ружинського ребе і садігорських цадиків – найбільше в Україні.
Вижниця	Чернівецька область. Маленьке селище, колишня резиденція Вижницький цадиків. У будівлі Вижницької йешиви – маслозавод, в будинку вижницького ребе військкомат.
Косів	Івано-Франківська область. Розташований в долині річки Тарнівець, Косів – справжній гірський курортне містечко. Тут маленькі площі, будинки, вулиці, але зате дуже великі гори. Косів розташований якщо і не в серце Карпат, то, по крайній мере, десь в передсерді.
Ганнопіль	Знаходиться в Хмельницькій області, У крихітному Ганнопіле похований рабин Дов Бер – людина, що продовжив справу Баал Шем-Това і став учителем сотень хасидських цадиків, а також раббі Мешулам-Зуша – «Зуся з Аніполя» – один з найулюбленіших героїв хасидських Майс.
Велідники	Житомирська область. Крихітне село на березі річки Норинь, яке можна знайти тільки на самих докладних топографічних картах.
Умань	Черкаська область, один з небагатьох українських міст, чиє ім'я відоме в усьому світі. Найбільше людей буває в Умані в дні Рош-ха-Шана. Варто також відвідати чудовий Софіївський парк, занесений в якийсь там список ЮНЕСКО.
Гадяч	У містечку Гадяч знаходиться оהель Алтер Ребе – засновника руху ХАБАД, великого і знаменитого раббі Шнеура-Залмана з Ляд. Тисячі євреїв приїжджають сюди, часто разом з дружинами і дітьми, в усі пори року, щоб помолитися на могилі цього мудреця і праведника, а також звернутися до нього за допомогою і порадою.
Ніжин	Розташований в Чернігівській області, про Ніжин варто відзначити, що це місто-місце поховання Мітлер ребе (раббі Дов-Бер з Любавич). Мітлер ребе.
Бердичів	Тут більш ніж де-небудь ще був поширений цадиким. У Бердичеві продовжує існувати одна синагога. Єврейське кладовище у занедбаному стані, хоча споруджена огорожа навколо могили цадіка Леві-Іцхака з Бердичева.

Існуючі тури та екскурсії з обласних центрів по релігійним об'єктам

Область	Турагенція(сайт)	Маршрут та дати	Вартість
Харківська	Паломницький відділ Харківської єпархії http://palomnik.com.ua	1.Харків-Полтава-Козельщина-Харків. 19 червня о 08:00 19 червня о 20:30 2. Харків-Полтава-Мгар-Київ-Почаїв-Гоща-Корець-Харків. 08 липня в 07:00 12 липня о 20:30	250 грн 1500 грн
Київська	1.Паломницький центр Істоки http://istoki.kiev.ua/ 2.Паломницький відділ Києво Печерської Лаври http://www.lavra.ua/	1. Київ – Тель-Авів – Київ .6 днів -5 ночей; 2. Лядово – Іосафатова долина.2 дні.	550 \$ Інформація про ціни відсутня
Вінницька	Вінницький Паломник http://palomnik.vn.ua/	1.Кипяче- Житомир.16-17 квітня. 2.Закарпаття. 2 – 6 червня.	200 грн 600 грн + ночівля
Дніпро-петровська	Паломницька служба "Странник" http://strannik.ortox.ru/	1. Білорусія – Печори.10-18.06 2.Святині Грузії. 27.05 – 05.06 3. Свято-Успенська Святогірська Лавра, Ізюм – Озеряни.06.05-09.05	2500 грн 3500грн.+130 \$ 950 грн
Донецька	1. Православна паломницька служба «Право-тур» http://pravo-tour-palomnik.io.ua/	1. Дівеїво-Москва-Сергіїв Посад-Санаксари-Задонськ.02.05-11.05. 2. Монастирі Києва, охоронний хрест України в Чорнобилі.21.05-22.05.	1850 грн.+900 рос.руб. 550 грн
Запорізька	1.Нікольський паломник http://palomnik.zp.ua 2.Паломницька служба «Одигитрия» http://odigitriya.com/	1. Дніпропетровськ – Новомосковськ.23-28.06. 2.Карноухівка-Дніпродзержинськ.05.06. 3.Кривий-Ріг- Іскровка.15-17.07	1200 грн 170 грн. 250 грн.
Черкаська	1. Туристична агенція Саванна http://savanna.ck.ua/	1. Тур в Грецію: Паломництво на Святий Афон – Доля Пресвятої Богородиці. 25.04-04.05 2. Черкаси – Почаїв – Черкаси. 13.05.2016 і 10.06.2016	356€+додаткові витрати 60€. 460 грн.

**Схожість та різниця східних (індуїзм, буддизм)
і західних (християнство, іслам, іудаїзм) релігій**

Світоглядні питання	Східні погляди	Західні погляди
1	2	3
Схожість		
Про Бога та Божественні створіння	Віра в Бога, творця душі та матеріальних об'єктів, а також його проявлення – девов (в індуїзмі)	Віра во Всевишнього Бога-творця, ангелів и небесні сили
Про порятунок та волю Бога	Порятунок досягається завдяки прагненню до єдності с Богом та сходження Його милостині через просвітленого духовного наставника	Порятунок досягається строгим підпорядкуванням біля Бога, що виражається через Мессію, пророків, священників
Про призначення душі та благій поведінці	Ціль життя – реалізація духовного призначення. Неправедне життя не дає нам можливості усвідомити наше єдність з Богом (чи усвідомити природу Будди в собі)	Визначене людині лежить за кордонами цього (феноменального) світу, який лише дає можливість потрапити в рай чи пекло. Релігія повинна засновуватись на етичній та моральній поведінці
Про природу реальності	Реальність значно більше того, що ми можемо пережити за допомогою п'яти органів відчуттів. По індуїзму, душа вічна та безсмертна і в кінці вливається в Бога. З буддизму махаяни, ми всі відкріємо в собі природу Будди, станемо буддами	Реальність значно більше матеріальних речей цього світу. Душа безсмертна та вічна і буде жити завжди в присутності Бога
Різниця		
Про створення	Існують нескінченні цикли виникнення, існування та руйнування Всесвіту. Немає роздвоєння миру та Бога – вони єдині	Мир був створений Богом та буде їм назавжди зруйнований. Бог відмінний від світу, управляє ним зверху, подвійна природа .
Про дійсного Бога	Про єдиного Бога кажуть усі релігії усім душам судилося отримати милостиню від Бога відповідно з їх розумінням, темпераментом та зрілістю.	Є тільки одна дійсна релігія Приймаючі її отримають милість Бога. Інші зможуть отримати порятунок тільки якщо прийдуть до мого Бога, Бог не тільки люблячий, але і гнівний
Про докази існування Бога	Цей доказ можливо знайти в прямому союзи або єдності з Богом . Непрямий доказ – присутність просвітлених гуру, богореалізованих людей, що приходили в світ у всі епохи та являли писання	Доказ любові Бога та обіцянка людині–у вигляді його пророка та в його незмінному і унікальному відвертому писанні

Продовження додатку 6

Світоглядні питання	Східні погляди	Західні погляди
1	2	3
Різниця		
Про догмати	Релігійні догми тонкі, складні та парадоксальні. Переважає свобода віросповідання та духовних пошуків . Схід – це універсалізм та терпимість	Релігійні догми прості, зрозумілі та раціональні. Догматика та культ формалізовані. Стверджується, що «наш» шлях самий праведний та тільки він може привести людину до порятунку. Захід – це ексклюзивність та догматизм
Про зло	Спочатку онтогіничного зла не існує. Все є добро, все є Бог. Те, що сприймається як зло, є наслідок запамороченого помилковими поглядами розуму.	В світі існує дійсне зло, реальна свідомо сила, що протистоїть волі Бога. Це зло втілено в сатані, демонах, частково в людині як одна з його схильностей
Про відвертість та порятунок	Відверта поведінка та праведна віра – перший крок до вищому містичному союзу з Богом. Звільнення потребує знання та особистих досягнень, а не однієї лише віри.	Підпорядкування волі Бога та віра в нього та його пророка гарантують порятунок людині.
Про походження релігії	Релігія – явище космічне, вічне по відношенню до циклічної людської історії. Важливо віднайти присутність Бога тут і зараз.	Релігія – явище історичне. Вона починається з деякого пророка чи події. Особливо важливим в релігії є минуле, а також відплата чи кара в майбутньому.